

Рух Зупинено

*Інертний Стан Дотримання
Прав Ромів в Україні*

ЗВІТ ПО КРАЇНІ СЕРІЯ, №16

ГРУДЕНЬ 2006 г

ЗВІТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦЕНТРУ З ПРАВ РОМІВ

Європейський Центр Прав Ромів

РУХ ЗУПИНЕНО

*Інертний Стан Дотримання
Прав Ромів в Україні*

Звіт по країні Серія, №16
Грудень 2006 р

Copyright: © Європейський Центр Прав Ромів, грудень 2006 р.

Всі права застережено.

ISBN-10: 963-86955-4-4

ISBN-13: 978-963-86955-4-3

ISSN 1416-7409

Дизайн і макетування: Джавіт Беріса та Сара Лисецькі

Цей звіт опубліковано англійською та українською мовами. Оригінальною є англійська версія. За інформацією щодо можливості передруку, будь ласка, сконтакуйте з ЄЦПР.

ЗМІСТ

Подяка	7
Висновки	9
1. Вступ	11
2. Історія ромів в Україні	17
3. Права людини і роми України	27
4. Відмова реалізувати вимоги міжнародного законодавства про расову дискримінацію	31
5. Права людини в розрізі дотримання прав ромів у кримінальному судочинстві і системі правосуддя	41
5.1. Створення баз даних, складених за расовою приналежністю	42
5.2. Масові обшуки	45
5.3. Фізичні зловживання/Тортури	46
5.4. Презумпція вини	54
5.5. Відсутність розгляду скарг	57
5.6. Бездіяльність міліції під час масових проявів насильства	58
5.7. Здирництво	60
5.8. Висновки: міліція і роми України	63
6. Насильство з боку населення	65
7. Дискримінація у доступі до соціальних і економічних послуг	71
7.1. Забезпечення житлом	72
7.2. Послуги з охорони здоров'я	79
7.3. Освіта	83
7.4. Працевлаштування і доходи	93
8. Відсутність документів, що засвідчують особу, та/або інших документів	101
9. Висновки	105
10. Рекомендації	107
11. Джерела	109
12. Висновки (ромською мовою)	113

ПОДЯКА

Даний звіт є результатом проекту, реалізованого Європейським Центром Прав Ромів (ЄЦПР) у 2004-2006 роках, який було підтримано в рамках Європейської ініціативи демократії і прав людини Європейської Комісії (EIDHR).

Проектом було охоплено всі аспекти роботи ЄЦПР, включаючи збір документів і дослідження; проведення тренінгів для різних зацікавлених сторін, включаючи місцевих ромських активістів та громадські організації, а також для українських суддів і прокурорів; правозахисні заходи, спрямовані на зміну ситуації, пов'язаної із системною дискримінацією та іншими формами порушення прав людини, включаючи національну і міжнародну адвокаційну діяльність, у т.ч. пов'язану із промоцією та сприянням розробці нормативів із дотримання прав ромів і антидискримінаційного законодавства. Проектом передбачалася співпраця з ромськими громадськими організаціями України, серед яких слід особливо відзначити громадську організацію “Романі Яг”, м.Ужгород, яка є партнером ЄЦПР з 1996 року. Проект має за основу попередню діяльність ЄЦПР в Україні – багато в чому завдяки партнерству з «Романі Яг» – починаючи з 1996 року. Протягом останнього року реалізації проекту він отримав додаткову фінансову підтримку Шведської Міжнародної агенції розвитку і співпраці (SIDA).

Цей звіт є плодом праці багатьох людей. Ключові особи, залучені до розробки проекту цього звіту, – Клод Кан, Земфіра Кондур і Майкл Ліч. Неоцінним внеском у процесі збору документів до цього звіту є працю інших співробітників ЄЦПР – Ольги Дем'ян, Іштвана Фенівесі і Димитрини Петрової. Не можна не відзначити також зусилля великої кількості представників українських громадських організацій – партнерів проекту. На особливе визнання заслуговують Аладар Адам, Олександр Мовчан, Євгенія Навроцькі. За допомогою Єлени Марушакової, Веселіна Попова і Ярона Матраса було розроблено детальні коментарі до розділу звіту, присвяченого історії ромів на території сьогодишньої України.

Окрім основного партнера і координатора, “Романі Яг”, ЄЦПР висловлює щирю вдячність організаціям, які були партнерами проекту протягом його 3-річної реалізації в Україні, за їхню допомогу у підготовці цього звіту: “Неве Рома” (м.Чернігів), “Ромен” (м.Харків), “Романо Дром” (м.Полтава), “Аме Рома”

(м.Золотоноша), “Амаро Девес” (м.Кременчук), “Романі Збора” (м.Одеса), “Мірікля” (м.Донецьк), “Терні Зор” (м.Бровари) і “Ватра” (м.Дніпропетровськ).

ЄЦПР щиро вдячний також усім ромам і неромам, які погодилися дати інтерв’ю протягом дослідження і чиї свідчення стали основою даного звіту.

*“Ви – цигани, ваше місце – в таборах, а не в місті.
Йдіть туди і живіть там. Ви – не люди. Геть!”
Посадова особа, м.Ужгород, Україна.*

ВИСНОВКИ

ЄЦПР було здійснено всебічне дослідження і просвітницьку роботу з приводу державної політики і права в Україні у зв'язку із серйозними проблемами, з якими зустрічаються роми в Україні. У 1997 році ЄЦПР було опубліковано всебічний Звіт про ситуацію в Україні.¹ У 2001 році діяльність було продовжено наступним звітом, який узагальнював результати діяльності і демонстрував ситуацію від моменту публікації Звіту 1997 року.² З 2003 року, за підтримки Європейської Комісії та Швецької Міжнародної агенції розвитку і співпраці (SIDA), ЄЦПР було розпочато великий трирічний проект, який передбачав дослідження стану дотримання прав людини в Україні, проведення тренінгів і адвокаційну діяльність в Україні із залученням великої кількості регіональних ромських організацій. Пов'язані з цією діяльністю документи і публікація даного звіту є складовою частиною вищезгаданого проекту.

Роми в Україні є надзвичайно вразливою групою населення, через порушення їхніх фундаментальних прав. Останніми роками в Україні зафіксовано низку серйозних порушень прав людини. На додачу, нагальною залишається проблема систематичної ігнорації Урядом систематичних проявів расової дискримінації в усіх суспільних секторах, відсутності у ромів документів, що засвідчують особу, та інших документів.

Матеріали, які увійшли до цього звіту, були зібрані Європейським Центром Прав Ромів (ЄЦПР) та організаціями – її партнерами і включають:

- випадки насилля, включаючи насилля, що має расове підґрунтя, та прояви насилля з боку держави і громади;

¹ European Roma Rights Centre, *The Misery of Law: The Rights of Roma in the Transcarpathian Region of Ukraine*, Country Reports Series, No. 4, April 1997.

² European Roma Rights Centre, *Focus: Roma Rights in Ukraine: Published Materials 1997-2001*, June 2001.

- випадки расових виокремлення, переслідування і дискримінації у судових справах, у т.ч. систематичне складання міліцією «ромських» баз даних;
- випадки расової дискримінації у соціально-економічних галузях, у т.ч. сферах забезпечення житлом, охорони здоров'я, освіти, працевлаштування та соціального забезпечення;
- широко поширені випадки відсутності особистих та інших документів, що ефективним приводом для відмови ромам у визнанні їх законом та створюють перешкоди для доступу ромів до основних послуг і навіть для реалізації їхніх основних громадянських і політичних прав.

Чинне українське законодавство не може забезпечити ефективний захист і відповідне покарання за прояви расової дискримінації. Про цю юридичну лаку не неодноразово зазначали міжнародні спостерігачі. Відсутність всебічного антидискримінаційного закону фактично забезпечує повну відсутність покарань винних і можливості захисту для жертв дискримінації. Крім того, навіть у тих сферах, де існують певні законодавчі перестороги і механізми, владні структури і судова влада виявляються нездатними або не виявляють забезпечувати необхідні зміни щодо статусу ромського населення України. Даний звіт має на меті надання зведеної інформації, зібраної ЄЦПР, відповідним галузям, які перебувають під дією міжнародного законодавства про права людини. Звіт складається з короткої узагальнюючої частини і матеріалів, вміщених у таких розділах:

1. ВСТУП

Загальновідомим і прикритим фактом є те, що визначення точної демографічної статистики щодо ромського населення фактично в усіх країнах Європи і країнах СНД є ускладненим. У 1989 році, згідно з даними перепису населення в СРСР, в Україні мешкали 47 915 ромів відповідно до загальної кількості населення 52 000 000. Таким чином, у 1989 році роми складали приблизно 0,9% від загального числа українського населення.³ У 2001 році з ініціативи Державного комітету статистики здійснив всеукраїнський перепис населення – вперше після комуністичного періоду, внаслідок чого було виявлено, що за 12 років частка ромського населення склала орієнтовно 47 587 осіб на противагу загальній кількості населення в Україні приблизно 47 000 000.⁴ Щільність населення різнилась в різних регіонах країни, однак найбільша концентрація ромів, відповідно до даних перепису 2001 року, спостерігається в Закарпатській області (14 004 осіб), Донецькій області (4 106), Дніпропетровській області (4 067), Одеській області (4 035), Харківській області (2 325), Луганській області (2 284) та Автономній Республіці Крим (1 896). В деяких регіонах, таких, як Закарпаття на заході країни, згідно з офіційними даними роми складають 3% населення. Проте численні дослідження наполягають на тому, що справжнє число ромів є набагато більшим. Згідно з твердженнями О.О. Данілкина-Щербицького, Національна Академія Наук України, це число складає близько 200 000,⁵ тоді як низка ромських організацій, які співпрацюють з ERRC (Європейським Центром Прав Ромів), наполягають на ще більшій кількості – орієнтовно 300 000 осіб.

Незважаючи на порівняно невелику кількість ромського населення в Україні, опитування громадської думки, здійснювані Державним департаментом США в 2005 році, продемонстрували, що “суспільна нетерпимість щодо ромів суттєво вища, ніж щодо будь-якої іншої етнічної групи”.⁶ Відповідно до

³ Державний комітет статистики України, Всеукраїнський перепис населення у 2001 році: http://www.ukrcensus.gov.ua/g/d5_other.gif.

⁴ Державний комітет статистики України, Всеукраїнський перепис населення у 2001 році: http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/nationality_population/nationality_1/s5/.

⁵ Посилання на Український інститут соціальних досліджень, “Аналіз реальних проблем”, стор.7.

⁶ Державний департамент США, Бюро демократії, прав людини і праці, Звіт країни про дотримання прав людини 2005: Україна, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61682.htm>.

наступного дослідження, здійсненого Київською громадською організацією “Толерантність” у вересні-жовтні 2006 року, 65% опитаних українців відповіли, що вони “не хотіли би бачити ромів повноправними громадянами України”, 40% не заперечують проти виселення ромів з України.⁷

Антиромські віяння в Україні мають активну промоцію з боку численних структур, включно з урядовими, аж до державних освітніх структур. Змалечку діти в Україні навчені тому, що до ромів слід ставитися з недовірою і неприязню. Тим самим дітей підбурюють до поділу людей відповідно до культурних і фізичних відмінностей між ними, діти навчаються сприймати і асоціювати ці особливості з страхом, застереженням і недовірою. Найбільш поширеними народними стереотипами щодо ромів, які передаються з вуст у уста – від батьків до дітей, є те, що, в основному, роми – наркодилери, злодії і бандити, ледарі, брудні, хворі та аморальні, час від часу ці думки виголошуються на офіційному рівні. Наприклад, часто український уряд давав Комітету UN CERD такі коментарі:

Часто-густо ми зустрічаємо шокуючи випадки недотримання ромами загальноприйнятих норм поведінки, порушення правил життя у громаді... Люди не знають їхніх прав, і, що є найбільш дивним, навіть не намагаються про них дізнатися... Непоодинокими є випадки, коли батьки з ромських родин не вважають за потрібне приводити їхніх дітей на медичні огляди, вони не дотримуються графіка щеплень і т.ін. Отже, ці батьки не вважають за потрібне надавати своїм дітям освіту, навіть на елементарному рівні.⁸

Уряд також поширює антиромські настрої у шкільній системі. Наприклад, на сторінці 81 “Основ Здоров’я”, підручника для 4 класу загальноосвітніх шкіл, рекомендованого Міністерством освіти і науки і виданого в 2004 році, дітей віком 10 років навчають тому, що слід робити, коли “чужинці” з’являються біля дверей твоєї домівки. Ілюстрація, яка супроводжує текст, демонструє, як білий український хлопчик дивиться у вічко дверей на темношкіру дівчинку, яка прохально простягає руки. Одночасно доросла, загрозливого вигляду жінка, вбрана типово “поциганськи” (шалик, сережки-кільця і квітчастий одяг), ховається, щоб не втрапити в поле зору української дитини. У тексті дітям дано таку пораду:

⁷ Міжнародний центр “Толерантність”, “Рівень толерантності в Україні”, Київ, 16 листопада 2006 року.

⁸ Eighteenth Periodic Report of States Parties Due in 2004: Ukraine, CERD/C/UKR/18, параграф 87.

Не відчиняй двері незнайомим людям. Подивися на дитину. Що повинен зробити хлопчик? Чому ти так думаєш? Якщо ти побачив жінку чи дитину, яких ти не знаєш, не панікуй, зателефонуй до сусідів, дідуся і бабусі або до батьків на роботу. Запитай їхньої поради, перш ніж відчиняти двері. Зателефонуй до міліції і голосно розмовляй – так, щоб люди за дверима чули тебе. Якщо в тебе немає телефону, клич на допомогу сусідів через вікно.⁹

Друковані та електронні мас-медіа роблять свій внесок та посилюють антиромські расистські стереотипи, які асоціюють ромський народ зі криміналом, наркотиками і взагалі з невизначеною “небезпекою”. Засоби масової інформації в Україні публікують матеріали, які провокують расову дискримінацію, є причиною негативного ставлення до національних меншин, включаючи ромів, та плекають ворожі стереотипи серед населення в цілому. Журналісти регулярно привертають увагу читачького загалу до ромів і численних прикладів небезпеки, яку вони асоціюють з ромами, часто радять їхнім читачам бути якомога подальше від ромів, насторожі й уникати будь-якого контакту з ромами. Декілька прикладів наведено нижче.

13 квітня 2006 року газета “Досье 02” опублікувала статтю Катерини Шебаліної, в якій читачів закликають вбачати в усіх ромах потенційних злочинців та інформувати правоохоронні органи в разі, якщо їх бачать поблизу. Стаття мала назву “Назвавшись співробітниками пенсійного фонду, злочинці вкрали у літньої людини три тисячі гривень”. Газета “Досье 02” публікується під директоратом Міністерства внутрішніх справ України в Полтавській області. У статті було наведено свідчення міліціонера В’ячеслава Перепелиці, представника відділу карного розшуку Решитилівського району, який зазначив, що, ймовірно, злочинці були ромами. У статті також було зазначено:

⁹ Павлечко Л.П. та ін., *Основи Здоров’я*, Донецьк: Новая Печать, 2004, стор. 81. Увагу Європейського Центру Прав Ромів до цього тексту привернув Олександр Міщераков, Президент громадської організації “Амаро Девес”. UN CERD неодноразово висловлював свою думку щодо подібного роду публікацій, які містять “історично несправедливу інформацію про меншини”. У серпні 2006 року на 69 сесії CERD було рекомендовано українському уряду “в подальшому сприяти публікації шкільних підручників мовами національних меншин, включно з ромською і кримськотатарською мовами, та забезпечити видалення усіх етнічно-дискримінаційних матеріалів з існуючих підручників”. Див. UN CERD, Draft Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination – UKRAINE, CERD/C/UKR/CO/18, серпень 2006 р., параграф 16.

Міліціонер, який опікується розслідуванням цього злочину, також додав, що такі випадки – часте явище. Цигани часто бувають тут з різного приводу: купити горіхів, попити води, перепеленати дитину, поворожити, продати, поміняти гроші та ін. Найчастіше вони просять грошей за ворожбу... і минулого року стався випадок, коли обставини склалися так, що було порушено кримінальне слідство. Отже, циганами було пограбовано родину, в якій було вкрадено 6 000 гривень і 700 доларів. Вони просилися у дім ніби-то перепеленати дитину. Поки одна літня циганка опікувалася дитиною, інша увійшла до будинку і вкрала усі гроші...

Цигани приглядають собі жертв, розмовляючи із сусідами майбутніх жертв. Часто жертвами їхніх чорних справ є самотні пенсіонери. Отже, ми попереджаємо населення нашої області: якщо у Вашому селі з'явилися цигани, Ви повинні обов'язково подзвонити до районного відділення міліції і повідомити про це. Одразу ж після Вашого повідомлення негайно з'явиться слідча група або дільничний міліціонер. Вони затримують підозрілих, заберуть їх до районного відділку, їх буде сфотографовано і знято їхні відбитки пальців, записано їхні паспортні дані, усю цю інформацію буде внесено до бази даних.

24 березня 2006 року у “Сільському часі”, київській газеті, підпорядкованій Міністерству сільського господарства, було опубліковано статтю під назвою “Осторожно, наркоманія”, в якій проведено пряму паралель між ромською етнічною групою та дистрибуцією наркотиків. Стаття “Циганський фактор” побудована на статистичному аналізі, наданому журналісту Управлінням по боротьбі з наркотиками Міністерства внутрішніх справ. У статті зазначено:

Яскравим розділом у процесі незаконного обігу наркотиків є злочини, пов'язані з наркотиками і здійснені циганами. Доказом цього є контроль, спостереження і оперативні дії, вчинені правоохоронними органами, для виявлення та нейтралізації наркодилерів ромської національності. Згідно з даними Управління по боротьбі з наркотиками цигани зазвичай залучають споживачів наркотичних речовин у свою кримінальну діяльність і платять їм за це наркотиками. Традиційно ці люди, які працюють на циган, не є

членами будь-якої соціальної групи і є абсолютно залежними від торгівців наркотиками. Ось чому їх також часто використовують як хатніх робітників на додачу до торгівлі наркотиками. Коли цих людей арештовують, вони часто беруть на себе відповідальність і провину, аби їхні хазяї не постраждали. Загальновідомим є також той факт, що ромські жінки торгують наркотиками. Коли їх затримують, вони часто отримують умовні строки ув'язнення, адже у статті 79 Кримінального кодексу зазначено, що вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до 7 років, може бути присуджено лише умовний вирок... Це виглядає так, ніби дана стаття (Кримінального кодексу) була спеціально створена для ромських жінок, тому що це дає їм можливість торгувати наркотиками без покарання. Навряд чи Ви знайдете ромську жінку, яка не має дітей, або таку, яка не вагітна... Зазвичай судді не виносять їм вирoki, пов'язані з ув'язненням.

27 квітня 2005 року у сумській газеті “Твій Шанс”, Сумська область (північний регіон), було опубліковано статтю Максима Новикова “Мадяри в Сумах”, в якій йшлося про групу ромів, які прибули в Суми і оселилися в наметах за межами Сум. У своєму розслідуванні Новиков пише, що “кожен знає, що роблять роми”, прозоро натякає на те, що роми здійснюють винятково кримінальну діяльність і ніколи або рідко не роблять нічого доброго. Згідно з твердженнями Новикова, такі поселення з'являються поблизу Сум щороку і основними заняттями їх мешканців є ворожба, жебрацтво і шахрайство, крім того, ці цигани-кочівники збільшують рівень злочинів у місті. Новиков звертається до читачів із закликом бути обережними, додаючи із сарказмом, що “будьте певні: всюди, де ці (люди) з'являються, вони шукають “роботи”.

6 жовтня 2004 року “Лівобережна”, місцева газета Золотоноші, міста у Черкаській області, опублікувала статтю під назвою “Міліція попереджає: увага – злодії”. У статті читачам давалися поради не розмовляти з ромами, яких вони не знають особисто. Роком раніше, 16 червня 2004 року, ця ж сама газета опублікувала статтю “Вторгнення циганів з жалісливими історіями”, яка радила мажоритарному населенню не пускати ромів до своїх осель, не давати їм води, не показувати їм дорогу, якщо вони про це просять. Тенденцію було продовжено тижнем пізніше, 22 червня, статтею, що попереджала читачів про ромів “які виготовляють неякісну горілку”. Випадків, коли газета друкувала би подібні поради щодо представників інших етнічних груп, не було.

ЄЦПР не визначено жодного випадку, коли хтось із цих людей був би визнаний формально чи неформально винним за публікацію подібних тверджень. Також ЄЦПР не виявлено також жодного випадку, коли хтось із урядовців засудив би дані твердження як деградацію особистості або суспільної думки.

2. ІСТОРІЯ РОМІВ В УКРАЇНІ

Лінгвістичні дослідження, які демонструють наявність прямого зв'язку між ромською мовою і сучасною мовою хінді, вочевидь підтверджують, що ромський народ є нащадками людей, які залишили Індію близько 1 000 років тому. Достеменно невідомо, коли роми вперше оселилися на нинішніх українських землях. Відомо, що різні субгрупи з лінгвістичними відмінностями і різницею у культурних традиціях прибули сюди в різний час і походять з різних регіонів. Це є причиною того, що важко говорити про “єдину” ромську громаду, яка живе в Україні, з єдиною історією та єдиним набором традицій. У деяких джерелах можна знайти інформацію про те, що вперше роми прибули сюди у 16 столітті з Польщі, Угорщини, Валахії та Молдови. У 17 столітті спостерігається третя міграція ромів, які зазнали сильних утиснень у Німеччині і Польщі і оселилися на території України, Білорусі, Росії та Прибалтики. За цими “руска рома” прибули “серві рома”, які оселилися в Україні, Південній Росії, Волзькому регіоні і Казахстані. Друга міграція ромів – “влахів” відбулася з Валахії і Молдови у середині 18 століття, вони населили Україну і Південну Росію. У Криму роми не селилися аж до середини-кінця 18 століття.¹⁰ Найпізніша міграція відбулася наприкінці 19 і початку 20 століття з прибуттям ромів – “калдерара” і “ловарі” з Румунії. Менші групи ромів – “плашуни” та “урсарі” прибули з Молдови, традиційно угорськомовні роми – “унгріка” – оселилися на західноукраїнських землях. З кінця 19 століття – початку 20 століття декілька груп ромів з різною історією, культурними традиціями і різними мовами або діалектами остаточно оселилися в Україні – деякі як кочівники, деякі – як осілі.¹¹

Історія життя та становлення громадянського статусу цих різних груп ромського населення в Україні – це непроста історія боротьби різних урядів за вкраплення ромів у соціальне полотно відповідно до їхнього бачення. Після занепаду Польсько-Литовського королівства у 18 столітті і аж до початку 20 століття територія сьогоденної України перебувала під владою Австрійської, Російської та Оттоманської імперій. Кожна з цих імперій була великою поліетнічною територією,

¹⁰ Наулко В.І., “Сучасна етнічна композиція населення Української РСР” Радянська Соціологія, Том 3, №. 1 (Літо 1964), стор. 20.

¹¹ Марушакowa Єлена і Веселін Попов, “Етнічна ідентичність та економічні стратегії циганів у країнах колишнього СРСР”/In Mitteilungen des SFB “Differenz und Integration.” 4/1: Nomaden und Sesshafte – Fragen, Methoden, Ergebnisse. Halle-Wittenberg: Orientwissenschaftliches Zentrum der Martin-Luther-Universität, 9, 2003, стор. 289-310.

яка складалася з численних різноманітних культурних і етнічних складових частин, влада в імперіях була централізованою і перебувала в руках правителів – імператорів і султанів. Абсолютна централізація влади означала, що наявність розмаїття етнічних груп та історичних традицій в імперії (у т.ч. ромів), методи впливу на них і контролю за ними та можливість соціального розвитку цілковито залежали від того, наскільки в цьому були зацікавлені правителі.¹² Культурний фон мав безпосередній зв'язок із політичним і правовим такою мірою, наскільки він міг завадити державності і можливості контролю. До появи сучасної адміністративної держави, незважаючи на презирливе ставлення з боку суспільства і бачення їх як аутсайдерів і протиставлення до громади, роми, зокрема кочівні групи, існували автономно, з відносно невеликими зобов'язаннями перед владою.¹³

Усе почало змінюватися з часів реформ і модернізації, започаткованих Імператрицею Катериною II у середині 18 століття. Сам факт встановлення сучасної адміністративної держави заохочував різного роду правителів до систематичного і насильницького залучення ромів до раціональних, адміністративних законів імперії. Значні соціальні реформи породили централізовану і впорядковану бюрократичну структуру з дедалі більш жорсткими формами політичної і соціально-економічної організації, які були покликані стосуватися кожного окремого взятого суб'єкта імперії.¹⁴ Маючи на меті впорядкувати імперське суспільство, ромів, які не мали жодного офіційного статусу, було визначено як “державних селян” – цей термін визначав їхню позицію в суспільстві і сенс інтересу до них з боку держави. “Державні селяни” були адміністративно-соціальною категорією та суб'єктом оподаткування, вони не були прив'язані до землі, що давало їм свободу пересування, однак це давало також право державі вільно залучати їхню працю для виконання певних державних задач.¹⁵

¹² Субтельний, Орест, Україна: Історія, (Торонто: University of Toronto Press, 1994), стор. 202-203. Це стосувалося Російської імперії до 1917 року. Для Габсбурзької імперії 19 століття, однак, поява національних рухів ставала дедалі суттєвою і проблематичною. Хоча після революції 1848 року ідеї української національної свідомості отримала велику популярність у Галичині в Західній Україні, на початку 20 століття цей регіон залишався цілковито аграрним і політично безсилим.

¹³ Баранніков А.П. Діалекти українських та південноросійських ромів. – Ленінград: Академія Наук УРСР, 1934. – стор.8.

¹⁴ Субтельний, стор. 219.

¹⁵ Ізабель де Мадар'яга пише про соціальні реформи Катерини таке: “Катерина не була ані ліберальною, ані демократичною і вже точно не була прихильницею рівних прав. Вона була прихильницею тієї думки, що оптимальною є соціальна структура, поширена майже в усій Європі за часів її царювання, згідно з якою кожен індивідум згідно із законом належав до

Одним із наслідків цієї “спущеної згори” раціоналізації суспільства було створення суспільного неприйняття кочівного способу життя деяких ромських груп в імперії, в основному – через ускладнений процес збору податків. За часів царювання Катерини II держава вперше зробила спробу видання численних декретів, згідно з якими кочові ромські племена повинні були реєструватися за місцем свого проживання, дотримуватися податкових зобов’язань та вимог до них. Необхідність у рекрутах і робітниках, яка виникла під час Кримської війни (1853-1856 рр.), стала новим стимулом до реєстрації ромів, вперше на них поширювався обов’язок військової служби, як і на інших мешканців імперії.¹⁶ Орест Субтельний характеризує російську імперську адміністрацію тих часів, як “[к] корупційну, неефективну, розтягнуту на величезну територію, чий бюрократи не були спроможні або ж просто не виконували численні інструкції, які йшли зі столиці. На кожного прискіпливого начальника зазвичай був посадовець, який через добру душу або заради хабара ігнорував незначні злочини або пом’якшував жорсткі приписи”.¹⁷

Революція 1917 року вперше дала шанс ромам. Протягом першої декади буремних постреволуційних років і громадянської війни молодий більшовицький уряд офіційно визнав багато національних груп і культур, сподіваючись отримати їхню підтримку. Офіційна радянська ідеологія висувала дружбу націй в межах радянської федерації як засіб подолання расового і національного протистояння між різними національними та етнічними групами, з яких складався Союз. У 1925 році радянський уряд офіційно визнав ромів як національність, що входить до складу Радянського Союзу. Вперше в історії ромів у 1925 році було створено Всеросійську спілку ромів, члени якої сперечалися щодо розвитку ромської граматики та публікацій на ромській мові кирилицею, заснування ромських культурних і освітніх установ і навіть створення ромських кооперативів і колгоспів.¹⁸

певної соціальної групи або “складу” і мав відповідні права та виконував обов’язки, притаманні цьому “складу”. У 18 столітті люди, згідно із законом, від народження належали до певного класу, в якому народилися, однаково заможними чи бідними... Її зусилля щодо модернізації російської адміністрації і залучення різних соціальних класів до співпраці у процесі змін, визначених у Статуті місцевої влади 1775 року, в якому вона спробувала організувати і надати корпоративної форми різним соціальним групам і кодифікувати їхні права та обов’язки. Де Мадар’яга, Ізабелль, Катерина Велика: Коротка історія (New Haven: Yale University Press, 1990), стор.118-120.

¹⁶ In Crowe, David M., *Історія циганів Східної Європи*, (New York: St. Martin’s Press, 1996), стор.161.

¹⁷ Субтельний, стор. 204.

¹⁸ Деякі з них можна спостерігати і сьогодні, хоча в дещо іншій формі. Візьміть, наприклад, початкову школу в м.Одесі, створену у 30-х роках як частину державного проекту, спрямованого

Будинок родини Чукаленків, яка складається з 15 людей, серпень 2006 року, м.Новомосковськ. В будинку немає ні водо- ні електропостачання. Вони живуть тут вже чотири роки. Раніше, до їхнього вселення до цього будинку, тут ночував будь-хто. Кухня розташована на вулиці і являє собою відкриту піч у руїнах старого будинку напроти. Воду беруть із джерела, але вона нечиста і не завжди її можна використовувати як питну. навряд чи придатна до пиття. Ніхто з дівчат не ходить до школи. Сім'я просто неспроможна придбати їм взуття і одяг. Пані Чукаленко каже: "Зараз якось управляємось, але зими для нас насправді страшні".

Фотографії: Майкл Линч/ЄЦПР

У будинку пані Поліни Мірошніченко немає ні газу ні води (є джерело неподалік), однак вона офіційно підключена до міської електромережі. Основне джерело її доходів – пенсія (30 гривень на місяць). Додаткові гроші пані Поліна заробляє луцінням волоських горіхів та їхнім продажем.

Фотографії: Майкл Линч/ЄЦПР

Як і у їхніх попередників, пересувний спосіб життя кочових ромських груп, був протилежним соціалістичним планам розвитку. Це стало очевидним у 1926 році, коли нова держава видала декрет, який заохочував кочових ромів до оселення. 1 жовтня з'явився декрет під назвою “Про засоби допомоги кочовим циганом у переході до роботи і осілого способу життя”, заснований на вірі в те, що економічна відсталість ромів пов'язана з їхніми традиціями кочівництва, в якому одночасно пропагувалися освітні і культурні заходи для ромів і містився заклик до подолання ромами їхньої бідності шляхом обрання продуктивного способу життя, пов'язаного з постійним проживанням в одному місці.¹⁹ Відповідно до одного з джерел лише 5 000 з офіційної кількості 61 299 ромів, які проживали на той час на території Радянського Союзу, прийняли осілий спосіб життя у 1928 році. Тому з'явився новий державний декрет – “Про наділення землею циганів для переходу до роботи і осілого способу життя”, що свідчило про більш визначені наміри уряду щодо ромів, однак і вони не мали успіху.

Проте на початку 30-х років радянські методи соціального контролю стали надбали силового і глобального характеру. З набранням обертів влади Йосипа Сталіна у 1927 році політична і бюрократична влада стала консолідованою і жорстко централізованою, державницькі проекти з колективізації сільського господарства та розвитку радянської важкої промисловості отримали драматичні та насильницькі риси і безпрецедентні масштаби. Збільшена централізація влади стала сигналом про повернення до гегемонічної моделі суспільства, керованого владою, тим не менше відмінної від колишньої імперської. Пропаганда виняткової національної ідентичності тепер позиціонувалася як непатріотична, і держава спрямувала свої зусилля на “об'єднання” розмаїтого населення Союзу і створення унітарного “радянського народу”.²⁰ Як і усі радянські громадяни, роми були змушені робити свій внесок до глобального соціально-економічного проекту “побудови комунізму”. Ромські колективні господарства, створені у 20-х роках, було розформовано, їхні члени були розпорошені між іншими колгоспами.²¹

на піднесення і зміцнення національних меншин, яка нині виконує активну функцію сегрегації ромських дітей від загальної системи освіти.

¹⁹ Цитата з Crowe, стор. 174-175.

²⁰ Див. Martin, Terry, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalisms in the Soviet Union, 1923-1939*, (Ithaca NY: Cornell University Press, 2001).

²¹ Crowe, David, Nadezhda Demeter and Alaina Lemon, “Gypsies,” in Friedrich, Paul and Norma Diamond eds. *Encyclopedia of World Cultures*, vol. 6., (Boston: GK Hall & Co., 1993), стор.145-148.

Ромські школи, в основному, були закриті, а державну підтримку публікаціям ромською мовою було суттєво скорочено.

З початком другої світової війни та німецької окупації у 1941 році роми зазнали усіх бід і нещастя разом з усіма мешканцями Радянської України. Однак їхня етнічна приналежність виокремила їх разом з євреями для неймовірних знущань і вбивств з боку німецьких окупантів. У наказі від 25 серпня 1942 року, виданому до уваги керівників Військових польових жандармерій дано кілька вказівок з цього приводу та інструкцій щодо підготовки до здійснення спеціальних заходів на окупованих землях,

...існування циганських банд є головною перешкодою підкоренню територій, оскільки їхні члени блукають по території як жебраки і співпрацюють з партизанами, забезпечуючи їх запасами та ін. За умови що лише частина цих циганів, які підозрювані або визначені як постачальники партизанам, будуть покарані, ставлення інших до німецьких сил стане дедалі ворожим, а їхня підтримка партизанів зміцніє. Необхідно знищити ці банди повністю.²²

Як продовження цієї настанови 11 листопада 1942 року з'явилася жорстка антипартизанська директива, згідно з якою партизан або "будь-хто з прихильників, укривателів, тих, хто будь-якою мірою допомагає партизанам, буде страчений".²³ Нацистські високі посадовці, які вбачали в ромах соціальне зло (наприклад, хвороби) або військову небезпеку чи загрозу безпеці (таку як шпіднаж), були схильні до такого самого рішення.²⁴ *Einsatzgruppe C*, український

²² Цитата з Crowe, стор.183.

²³ "Директива про антипартизанські заходи на Сході", 11 листопада 1942 року.

²⁴ Kenrick, Donald, *In the Shadow of the Swastika: The Gypsies During the Second World War*, (Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 1999), стор.133. В жовтні 1948 року, під час Нюрнберзького процесу після війни, Отто Олендорф, колишній керівник *Einsatzgruppe D*, свідчив, що завданням його пересувних каральних угруповань було "забезпечення очищення окупованих територій через вбивство євреїв, циганів, посадових осіб і активістів комуністичної партії та всіх тих, хто являв собою загрозу безпеці". На думку Олендорфа, зв'язок між расовою приналежністю і криміналітетом очевидний і простий: "Різниця між євреями і циганами не було. У той же час існували особливі розпорядження щодо євреїв. Я додав би, що загальновідомим фактом з історії Європи є те, що під час будь-яких війн євреї завжди були шпигунами для усіх сторін... Різниця [щодо циганів] в тому, що будь-який народ – німецький чи американський – мають постійне місце проживання, тоді як цигани завжди

підрозділ німецьких батальйонів смерті, первинним своїм завданням мав очищення окупованих територій від євреїв і соціально небезпечних груп і регулярно доповідав про карні заходи щодо “циганських банд”. На протипагу Einsatzgruppen A, B і C, які не здійснювали систематизовані заходи щодо ромів – їхнім завданням були євреї, Einsatzgruppe D, яка “працювала” в Криму, доклала конкретних зусиль до повного очищення півострова від ромів і євреїв.²⁵

Після закінчення другої світової війни було впроваджено декілька державних рішень щодо залучення ромів у радянське суспільство повною мірою. Загалом ця стратегія мала за основу три аспекти – вмотивувати до осілого способу життя, навчати та інтегрувати ромів, одночасно з іншими національностями та етнічними групами, в індустріально орієнтоване трудове сучасне суспільство. Компактні поселення ромів були розпорошені і розселені. Декрет 1956 року “Про залучення бродячих циганів до праці” фактично визначив ромське “кочівництво” явищем поза межами закону і був одним з радянських законів, які визначали злочин, базуючись на культурній практиці. Новий законодавчий акт був почасти запроваджений, однак багато ромів і надалі кочували, особливо у прикордонних регіонах Союзу – Сибіру, Середній Азії, де вони мали можливість братися до сезонних робіт як торговці і перегінники скоту, сільськогосподарські робітники та вуличні гендіярі. Однак для більшості території Радянського Союзу, у т.ч. України, все було інакше.

Відповідно до даних перепису, наприкінці 70-х років, понад 70% ромів, які мешкали на території Радянського Союзу, проживали у містах, решта – у сільській місцевості.²⁶ Однією з небагатьох традиційних професій, які допомагали існувати у новому суспільстві, була музика, яка і досі залишалась важливою і визнавалася як складова ромської культури. Інші професії, які були традиційно пов’язані

були людьми без постійного місця проживання, ладними змінювати його при більш сприятливих економічних умовах в іншому місці, там, де їм це обіцяли. Я переконаний в тому, що німець, наприклад, зовсім нехильний до шпionажу”. Кочовий спосіб життя ромів зробив їх вразливими до підозри у шпionажі: “вони не були осілими людьми і не хотіли змінювати свій спосіб життя”. Пізніше Олендорф свідчив про те, що ромських дітей “вбивали разом з їхніми батьками, тому що їхнє вбивство не було тимчасовим заходом, це було остаточне рішення. Як діти батьків, кого було вбито, тому що воїн являли собою загрозу для німців, вони мали бути вбиті також”. Додаткову інформацію щодо допитів Олендорфа див. “The Einsatzgruppen Case” Military Tribunal II Case No.9, *The United States of America vs. Otto Ohlendorf et. al.*, Vol. VII, pp. 286-287: <http://www.ess.uwe.ac.uk/genocide/Einsatz3.htm>.

²⁵ Kenrick, стор.136-139.

²⁶ Crowe, стор.189-192.

зі способом життя ромів, зникли, протягом тривалого періоду роми могли претендувати на заробіток лише як промислові чорноробочі низької кваліфікації.

Алайна Лемон пише, що "... у Радянському Союзі ... пов'язували однаковою мірою і в побуті, і у міліцейських приписах зовнішні ознаки (фізичні і нефізичні) з визначенням внутрішньої біологічної або спадкової суті та традиційно пояснювали з цієї позиції поведінку, культуру, соціальний статус... Одночасно радянська держава позиціонувала себе як суворого борця з расизмом і країну, в якій немає расової дискримінації або расових категорій".²⁷ Коли, після подій 1989 року і проголошення Незалежності у 1991 році, ідеологічні обмеження було знято, розпочалося масове обговорення доцільності офіційного поділу етнічних груп на категорії за певними особливостями поведінки та ознаками з використанням расистської термінології. Цей процес мав збіг у часі з економічними і політичними негараздами початку 90-х років, що дало панівній громаді готовий матеріал для "расового" пояснення існуючого соціального безладу.

Хоча усі комуністичні спроби інтеграції ромів були невдалими, зрештою соціально-економічна стабільність і можливості для працевлаштування останніх років зробили для інтеграції ромів у мажоритарну громаду більше, ніж спроби будь-яких інших минулих років. Незважаючи на це, від 1989 року багато хто з ромів ще раз відчували себе за межею суспільства, проте цього разу – без традиційних професійних засад своїх пращурів, що тримали їх на світі в минулому. Незалежність і перехід до демократії та ринкової економіки призвели до чималого безладу в країні, що супроводжувався масовим скороченням робочих місць і звільненнями. Вимоги нової, ринкової економіки зробили очевидними той факт, що рештки радянського індустріального сектора були безнадійно неефективними, тому перехід до нової економічної логіки був болючим. Промислові чорноробочі низьких категорій, чий ряди склалися з багатьох ромів, негайно відчували на собі ефект економічного переходу, оскільки вони були першими, кого було звільнено без жодних засобів до їхнього подальшого існування. Вплив цих подій на ромську громаду по всій Україні був руйнівним. Для більшості ромів України основне джерело доходів змінилося після хвилі змін, що сталися в системі державного працевлаштування, притаманній 80-м рокам, у 90-х роках воно перетворилося на поєднання соціальної допомоги (зокрема, державна допомога по догляду за дитиною), пенсій та готівкових розрахунків за випадкові підробітки на кшталт торгівлі, здавання металобрухту або некваліфіковану працю, внаслідок цього

²⁷ Lemon, Alaina, *Between Two Fires: Gypsy Performance and Romani Memory from Pushkin to Post-socialism*, (Durham: Duke University Press, 2000), стор.63-64.

багато хто з ромів опинився за межею бідності. Змінений трудовий ринок з його специфічним підходом до заробітної плати, переваги, що надається кваліфікованій праці, з його відмовою від застарілих методів роботи, притаманних кільком попереднім генераціям, на фазі переходу до нових соціально-економічних реалій не залишив багатьом ромам іншої можливості заробітку, крім залучення до виконання робіт, які не потребують або потребують мінімального фахового навчання або відповідної освіти, частіше за все – до важкої фізичної праці, на яку немає великого попиту серед інших категорій працівників. У багатьох ромських громадах в Україні торгівля на базарах товарами народного вжитку, які мають тривалий термін зберігання, перетворилася на одну з небагатьох можливостей вберегтися від цілковитої бідності і заробляти на відносно нормальне життя, маючи лише початкові освітні уміння для виконання роботи.

Швидкі і несподівані політичні та економічні зміни, які є характерними рисами 90-х років, були буремними і важкими майже для всіх українців. Державна політика та соціально-ідеологічні ідеї тотального зрівняння, асиміляції та інтеграції змінилися на складний період економічного переходу, що спричинило до зародження духу змагань і впевненості у власних силах, однак також потягло за собою формування позиції нерівності, а отже – і високий рівень нетолерантності. Значний ступінь непевності і занепокоєння, який спричинили зміни, спонукав багатьох представників мажоритарних етнічних груп до пошуків тих, хто винен у їхніх проблемах, і спричинив чимало інцидентів брутального насильства щодо представників маргінальних або підозрілих меншин на кшталт євреїв, кавказців і ромів, які набрали тотального характеру. Превалюючими расовими та культурними стереотипами була підозра в незаконному отриманні прибутку та асоціації з криміналом, особливо – з організованою злочинністю та незаконним оборотом наркотичних речовин.²⁸ У 90-их роках випадки насильницьких дій щодо ромів набрали тотальної кількості і поширення як з боку держави, так і з боку мажоритарного населення.²⁹

²⁸ Kalinin, Valdemar and Christina Kalinina, “The Baltics, Belarus, Ukraine and Moldova: Life in the Former USSR” in Guy, Will ed., *Between Past and Future, The Roma of Eastern and Central Europe*, (Herefordshire: Herefordshire University Press, 2001), стр.244-245.

²⁹ Ibid, стр.247.

3. ПРАВА ЛЮДИНИ І РОМИ УКРАЇНИ

Україною ратифіковано більшість, якщо не всі основні міжнародні нормативні акти щодо прав людини.³⁰ Статтею 9(1) Конституції України проголошено, що всі міжнародні нормативні акти є чинними і обов'язковими до виконання. Також у Законі України про прокуратуру визначено, що завданням прокуратури в Україні є захист прав і свобод громадян, що гарантовано українськими і міжнародними нормативними актами.³¹ У Законі України про міжнародні договори (2004 р.) зазначено, що при розв'язанні конфлікту правила, встановлені міжнародними актами, мають переважне значення у випадку розбіжностей з національним законодавством.³² Однак, як демонструє практика, надзвичайно рідкими є випадки, коли вимоги, що містяться в таких актах, взагалі беруться до уваги або іншим чином використовуються в юридичній практиці.³³

Звіт про стан дотримання прав людини в Україні був джерелом великого занепокоєння як всередині країни, так і за її межами. У 2000 році Ніна Карпачова, нещодавно затверджений в Україні Спеціальний уповноважений Парламенту з прав людини (Омбудсмен), у її першому рапорті за 2 роки повідомила:

³⁰ Україна підписала, однак не ратифікувала Змінену Європейську соціальну хартію.

³¹ Стаття 4, Закон України “Про прокуратуру” від 05.11.91 №1789-XII.

³² Це спеціально виокремлена цитата зі статті 19(2) Закону України “Про міжнародні договори України” від 29.06.2004 1906-IV.

³³ Відповідно до проведеного у 2004-2005 роках дослідження, респондентами якого були 653 судді (10% від загального числа українських суддів), дослідниками було встановлено, що близько 70% суддів вважають, що міжнародні нормативи по правах людини є частиною української законодавчої бази, 60% інтуїтивно припустилися думки, що такі нормативи є частиною судової практики, дуже мало суддів були знайомі з текстами і ще менше число використовували їх в роботі. Наприклад, лише 55,6% суддів виявили знання про існування Міжнародної конвенції про громадянські та політичні права, 16,6% були знайомі з її положеннями, однак лише 2,2% використовували її в своїй судовій практиці. Респонденти виявили ще менші знання щодо Міжнародної конвенції про економічні, соціальні і культурні права (41,2% знали про її існування, однак лише 5,5% були знайомі з її положеннями і лише 1,1% використовували її в роботі). 46% суддів знали про існування ICERD, однак лише 7,8% сказали, що добре знайомі з її положеннями. Дане дослідження проводилося у вигляді серії робочих груп, здійснюваних Міжнародною правовою радою *Legiteam* та Харківським центром тендерних студій у 2004-2005 роках. Див. International Legal Council Legiteam, “Alternative Report on Implementation of

Незважаючи на демократичне законодавство у сфері прав людини, наявне в Україні, в умовах соціально-економічної кризи, зниження загального рівня культури і моралі в Україні ефективні механізми правозахисту не є дієвими, що спричиняє до масових і регулярних порушень прав і свобод людини, а іноді унеможливорює їхню реалізацію. Ситуацію погіршує бідність, яка також є порушенням прав людини.³⁴

Хоча деякі ознаки того, що загальна картина щодо дотримання прав людини в Україні повинна була покращитися або готова до покращання з моменту політичних змін у 2004-2005 рр., не можна сказати те саме про дотримання прав ромів в Україні. Державним департаментом США було зазначено, що, зокрема, збільшення відповідальності правоохоронних органів та докладання зусиль до покращання умов перебування у в'язницях, одночасно із забезпеченням свободи слова, права на мирні зібрання, зменшення державного контролю над релігійними інституціями та зменшення державного тиску на правозахисні групи.³⁵ Доказом цього є поодинокі факти, що підтверджують великий позитивний вплив вищезгаданих заходів, пов'язаний зі зменшенням випадків дискримінації та соціального таврування вразливих етнічних або національних груп, у т.ч. ромів. Поточні правозахисні заходи, які мають на меті боротьбу із расовою дискримінацією, є неефективними і поодинокими; вони виявилися неспроможними до мобілізації політичних зобов'язань та ресурсів, необхідних для забезпечення прогресивних змін в українському законодавстві і політиці.

Проте останніми роками окремі урядовці виявляли певний інтерес до цієї теми. У вересні 2003 року Кабінет Міністрів України затвердив трирічний національний проект під назвою “Програма соціального та культурного відродження ромського населення України”, увага в якому була сфокусована в основному на збереженні етнічної ідентичності ромів та фасилітації їхньої інтеграції в українську громаду. Більше того, Комітет ВРУ з питань прав людини,

International Covenant on Civil and Political Rights in Ukraine,” 2006, стор.8-9. Див. <http://www.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/alternativereport.pdf>.

³⁴ Ніна Карпачова, Державне регулювання і захист прав людини в Україні – Перший Річний звіт Спеціального уповноваженого по правам людини (Київ, 2000), http://www.ombudsman.kiev.ua/de1_zm.htm.

³⁵ United States Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labour, *Country Report on Human Rights Practices 2005 – Ukraine*, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61682.htm>.

національних меншин і міжнаціональних відносин, очолюваний Геннадієм Удовенком, провів перші офіційні слухання щодо стану ромського населення в Україні 12 квітня 2005 року. Проте на місцевому рівні можна спостерігати мінімальні покращання. Згідно зі словами ромського активіста, який дав інтерв'ю ЄЦПР: “Ми живемо у 21 столітті: жінок гвалтують на вулиці... Рівень дитячої смертності високий... Ромів ображають, піддають тортурам і знущаються з них на державному і недержавному рівні, змушують їх брати на себе вину за злочини, яких вони не скоювали... Ситуація в Україні – дуже погана”.³⁶

³⁶ Інформацію надано партнером ЄЦПР Жужаною Дудучава в інтерв'ю 23 травня 2006 року.

4. ВІДМОВА РЕАЛІЗУВАТИ ВИМОГИ МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РАСОВУ ДИСКРИМІНАЦІЮ

Існуючі українські законодавчі акти не є достатніми для адекватного захисту від расової дискримінації та покарання за такі дії. Про цю лакуну у законодавстві неодноразово зазначали міжнародні спостерігачі. Вони акцентували на проблемах, пов'язаних із браком всебічного законодавства по боротьбі з дискримінацією, процедурних проблемах, а також нестачею доступу для жертв дискримінації до задоволення їхніх запитів та відповідної компенсації. Вперше ЄЦПР було наголошено на цих пунктах у Річному звіті по Україні в 1997 році.³⁷ У 1999 році Державним департаментом США було зазначено, що судова влада і уряд виявилися неспроможними до забезпечення дотримання умов рівності, проголошених Конституцією.³⁸ У 2001 році Комітет ООН із запобігання расовій дискримінації (CERD) здійснив дослідження українського правового поля і, з огляду на неадекватність існуючих законодавчих приписів та заходів по боротьбі з расовою дискримінацією, розробив такі рекомендації уряду:

Комітет зазначає, що національні законодавчі акти не містять достатніх позицій щодо заборони дискримінації за принципом расової або етнічної чи національної належності відповідно до вимог Конвенції. Комітетом рекомендовано уряду вжити усіх можливих відповідних заходів на законодавчому рівні для забезпечення повного відображення вимог Конвенції в національному законодавстві. Комітет акцентує на важливості існування відповідних заходів із покарання та відповідальності за дії, пов'язані з проявами расової сегрегації та дискримінації, незалежно від того вчинені вони індивідуумами чи угрупованнями.³⁹

³⁷ ERRC, *The Misery of Law: The Rights of Roma in the Transcarpatian Region of Ukraine*, Country Reports Series, No. 4, April 1997, стр.73-78.

³⁸ United States Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labour, *Country Report on Human Rights Practices 1999: Ukraine*, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/1999/367.htm>.

³⁹ Office of the High Commissioner for Human Rights, *Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Ukraine*, 16/08/2001, A/56/18, § 369.

Лідія Іванівна Калашенко з Новомосковська живе з онуками. Її чоловік помер близько двох років тому. Він працював на підприємстві, і сім'я жила з того. Восени 2005 року її старий будинок зруйнували, і вони тимчасово переїхали до будинку сина, але нині, як сказала пані Калашенко представникам ERRC, вона з онуками сплять на підлозі в напівзруйнованому будинку. Зараз місцева адміністрація позбавила їх електропостачання і газу, а єдина вода, яку вони мають, – з місцевого джерела, яка не надто чиста. Вона заробляє на життя жебракуючи в місті. Коли її запитали, чому вона не поїде звідси кудись в інше місце, вона сказала, що це – її дім, “крім того, куди ж ми поїдемо? Єдині гроші, що ми маємо на родину з п'яти осіб, – ті, які я заробляю жебрацтвом. У нас немає вибору”.

Фотографії: Майкл Линч/ЄЦПР

У наступному огляді відповідності ситуації в Україні вимогам ратифікованої Міжнародної Конвенції про усунення усіх проявів расової дискримінації (ICERD) в серпні 2006 року, CERD було надано коментарі Українському Парламенту щодо нині скасованого закону:

Комітет виявляє занепокоєння з приводу того, що проект антидискримінаційного закону спрямовано винятково на пряму дискримінацію, залишаючи поза увагою випадки непрямой дискримінації. Нагадуємо про те, що визначення дискримінації міститься в статті 1 Конвенції і поширюється на будь-яке необґрунтоване розмежування, яке призводить до порушення окремих прав і свобод (стаття 1 (1))... Комітетом рекомендовано уряду спрямувати зусилля на прийняття всебічного антидискримінаційного закону, який стосувався би також і непрямой дискримінації, відповідно до статті 1 Конвенції.⁴⁰

Незважаючи на те що Конституція та Кримінальний кодекс містять певні застереження щодо відповідальності за порушення принципу однакових прав, ефективних і всебічних антидискримінаційних законодавчих актів, які забороняли би дискримінацію, крім того, існують окремі лакуни щодо заборони расової дискримінації.⁴¹ Відсутність відповідних заборони в цивільному або адміністративному законодавстві або пов'язаних нормативних актах, які вочевидь забороняли би дії некримінального характеру, пов'язані з проявами расової або етнічної дискримінації, роблять можливими і навіть сприяють появі подібних дій. На практиці на місцях існують поодинокі випадки існування процедурних механізмів (або їх взагалі не існує), які покликані допомогти жертві расової дискримінації скласти і подати позов у зв'язку з цим, однак немає достатніх правових можливостей для ромів та інших для задоволення позовів, пов'язаних із завданням шкоди від проявів дискримінації, особливо – расової дискримінації.

Правовий захист від проявів расової/етнічної дискримінації в українському законодавстві обмежується пунктами, що містяться у Конституції та

⁴⁰ “Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Ukraine”, CERD/C/UKR/CO/18 August 2006, параграф 7.

⁴¹ В Україні було прийнято рамковий закон щодо боротьби з дискримінацією за гендерним принципом (“Закон рівних можливостей”), прийнятий ВРУ 8 вересня 2005 року.

Кримінальному кодексі. Окремі застереження включено також до інших правових актів, наприклад, таких як Кодекс законів про працю. Вони є абсолютно невідповідними з позиції превалювання правил міжнародного права у даному випадку, і в ряді випадків, якщо не в усіх можливих, права постраждалих не можуть бути захищені достатньою мірою позиціями національного законодавства відповідно до державних зобов'язань України.

Статтею 24 Конституції України проголошено рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом для всіх громадян України. Вимоги переваги або обмежень, пов'язаних з расовою, етнічною приналежністю, кольором шкіри, політичними, релігійними або іншими уподобаннями, статтю, соціальним або матеріальним статусом, місцем проживання, мовою або іншими характеристиками, є незаконними. Існує невелика правова особливість щодо проявів дискримінації, суттєва для законодавців та/або практикуючих юристів. Найбільш дотичним є те, що суд дійшов згоди у питанні визначення “дискримінація”, встановленого постановою Конституційного Суду від 7 липня 2004 року, в якому “дискримінацію” було ідентифіковано як виявлення певної необґрунтованої і несправедливої різниці у правовому статусі всупереч вимогам Конституції.⁴² Захист і права згідно з Конституцією мають декларативний характер і потребують а) затвердження на законодавчому рівні з метою чіткого визначення дискримінації відповідно до міжнародних і європейських стандартів;⁴³ б) визначення протизаконних дій в межах її юрисдикції; с)

⁴² №14-РП/2004. Див. Legiteam, стор.24.

⁴³ Європейським Союзом прийнято чимало законодавчих актів, які суттєво покращили анти дискримінаційну політику в Європі, найбільш визначними є такі директиви: 2000/43/ЕС, 2000/78/ЕС, 2002/73/ЕС, було також прийнято чимало нормативних актів проти дискримінації за гендерним принципом. Директива щодо расової рівності чітко визначає 5 типів дискримінації: (і) пряма дискримінація; (ii) непряма дискримінація; (iii) утиснення (за расовою ознакою); (iv) віктимізація (як наслідок расової дискримінації); і (v) дискримінаційні інструкції.

Україна не є членом Європейського Союзу, тому його законодавчі акти на неї не поширюються. Однак на Україну як на кандидата в членство в ЄС поширюється практика Європейського Союзу під назвою *acquis communautaire*. Україна не є кандидатом у членство в ЄС, однак її уряд неодноразово демонстрував своє бажання до цього, так само, як заявляв про необхідність гармонізації внутрішньої політики і законодавства із нормативами Європи. Один із прикладів – промова Президента В.Ющенка перед Європейським Парламентом 23.02.2005 року: “Моя країна зараз знаходиться на порозі нових реформ... Для нас в Україні, нашою метою... є прийняття нових стандартів і нових цінностей, таких, як європейські стандарти і цінності.

визначення способів і засобів задоволення прав жертв дискримінації; d) ідентифікації структур, відповідальних за покарання у зв'язку з випадками дискримінації; e) деталізації відповідних процедур.

На сьогодні наріжним каменем у забороні расової/етнічної дискримінації в українському законодавстві, поза межами відповідальності згідно з пунктами Конституції, в Україні є Кримінальний кодекс. Стаття 161 Кримінального кодексу попереджає про кримінальну відповідальність за порушення принципу рівності за расовою, національною або релігійною ознаками.⁴⁴ Стаття 67 ідентифікує расову, національну або релігійну ворожнечу як особливі обтяжливі обставини. Однак ці застереження не є ефективними механізмами захисту, оскільки (i) вони містять чимало суттєвих застережень, які не дають гарантії отримання жертвою дискримінації належної сатисфакції; (ii) на практиці лише кілька постраждалих від дискримінації змогли, спираючись на ці законодавчі норми, отримати правовий захист; (iii) також з інших причин.

Що стосується закликів до расової дискримінації, CERD, коментуючи у серпні 2006 р. ратифікацію Україною ICERD, зазначив:

Зазначаючи, що відповідальність за провокацію проявів расової дискримінації визначено статтями 66, 67 і 161 Кримінального кодексу та статтями 46 і 47 Закону про інформацію і статтею 3 Закону України про друковані засоби масової інформації, Комітет акцентує на відсутності попередження про будь-яку відповідальність згідно зі статтею 161 Кримінального кодексу в разі, якщо відсутності доказу наміру або жертвою дискримінації є особа, яка не є громадянином України (статті 4 (a) і 6)... Комітет закликає уряд до зняття чітко окреслених обмежень

Європейська інтеграція – це єдиний відкритий шлях для України... Ми зробили вибір у наших стратегічних і політичних діях в цьому напрямку” (Президент Віктор Ющенко, 23 лютого 2005 року, Страсбург, Франція: <http://www.europarl.europa.eu/omk/sipade3?L=EN&PUBREF=//EP//TEXT+CRE+20050223+ITEM008+DOC+XML+V0//EN&LEVEL=3&NAV=X>).

⁴⁴ Кримінальний кодекс України, стаття 161. Згідно з цією статтею караються: насильницькі дії, які розпалюють національну, расову або релігійну ворожнечу і ненависть; приниження національної честі та гідності, або приниження громадян за ознакою їхніх релігійних уподобань; та інші прямі або непрямі обмеження у правах або пряме чи непряме віддавання переваги громадянам за принципом раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших уподобань, етнічного чи соціального походження, мовних та інших ознак.

у застереженні щодо свідомого порушення, які містяться у статті 161 Кримінального кодексу, з метою полегшення судових розглядів при порушенні цієї статті. Комітет також пропонує державу розглянути можливість поширення змісту статті 161 Кримінального кодексу на випадки, коли жертвою дискримінації є особа, яка не є громадянином України. У зверненні міститься заклик до уряду гарантувати цілеспрямовану імплементацію усіх правових застережень, спрямованих на боротьбу з проявами расової дискримінації, та надати в наступному звіті поновлену інформацію про застосування українською судовою владою правових пунктів кримінального законодавства та його позицій, які передбачають покарання за прояви расової дискримінації, зокрема статті 66 і 161 Кримінального кодексу. Звіт має також включати інформацію щодо кількості і зміст розглянутих справ, характер відповідальності за порушення та компенсацію або заходи судового захисту прав жертв подібних злочинів.⁴⁵

Ще одним фактом, який підтверджує дефіцит нормативних актів у кримінальному законодавстві України, котрі забороняли би дискримінацію і прямо визначали би наявність кримінальну відповідальність за її прояв, нещодавно були прокоментовано так:

Кримінальним кодексом визначено відповідальність за порушення принципу рівності на підставі расових, національних відмінностей або релігійних вподобань (стаття 161). Однак ефективність цієї статті сумнівна, і тому є три причини:

- **Намір має бути доведено.** Відповідальність, визначена статтею 161 Кримінального кодексу, можна інкримінувати лише у випадку, якщо встановлено намір у діях, які порушують принцип рівності. Однак, з огляду на специфіку таких дій, практично неможливо довести існування наміру.
- **Відповідальність може бути застосована лише у випадку протизаконних дій, спрямованих на українських громадян.** Такі самі дії, спрямовані проти людей, які не є громадянами

⁴⁵ “Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Ukraine”, CERD/C/UKR/CO/18 August 2006, параграф 9.

України, або немає осіб, які могли би підтвердити їхнє громадянство, не розглядаються як правопорушення.

- **Ця стаття має обмежений характер і поширюється на вузьке коло злочинів, пов'язаних із проявами дискримінації.** Чимало дій, спрямованих проти представників національних меншин, і які є злочином в розумінні міжнародного законодавства, не визначаються такими Кримінальним кодексом України.⁴⁶

Деякі інші правові застереження проти дискримінації містяться в таких пов'язаних галузях, наприклад застереження декларативного характеру, які наявні у Кодексі законів про працю.⁴⁷ Однак процедурні елементи, покликані гарантувати відповідальність за ці порушення, наразі відсутні. Крім того, Кодекс законів про працю стосується винятково випадків, які лежать в правовому полі цієї галузі та пов'язаних сфер, і, таким чином, не покриває усього комплексу проблем, що стосуються заборони расової/етнічної дискримінації. Зрештою, застереження, що містяться у Кодексі законів про працю, не є вочевидь дієвими – з огляду на масові і систематичні звільнення ромів з роботи.

Особи, постраждалі від дискримінації, можуть звернутися з відповідними скаргами до Омбудсмана, який, у свою чергу, може спрямувати ці скарги до Конституційного суду або інших владних структур. Проте ефективність цієї схеми є вочевидь сумнівною. За відсутності об'єктивної можливості створення обов'язкових до виконання рекомендацій, жодних власних повноважень і достатнього фінансування інституція Омбудсмана спроможна лише на повідомлення про подібні ситуації.

⁴⁶ Нині нечинний Закон “Про захист від расової, національної та етнічної дискримінації”, Київ: Міжнародний центр політичних досліджень, подано на розгляд до ВРУ у 2005 році, стор.33. Закон не було прийнято до виборів 2006 року, тепер його необхідно знову подавати на розгляд новим Парламентом, однак за будь-яких умов він може бути рекомендований як базис для антидискримінаційного закону в майбутньому.

⁴⁷ У Кодексі законів про працю України, стаття 2-1, зазначено, що “в Україні надаються рівні права на працю усім громадянам, незалежно від їхнього походження, соціального і матеріального статусу, раси, етнічної приналежності, статі, мови, політичних уподобань, віросповідання, характеру або природи занять, місця проживання або інших обставин”.

Відсутність всебічного антидискримінаційного законодавства як логічного додатка до існуючих, однак вочевидь недостатніх кримінальних, цивільних і адміністративних обмежень, процедур і судових засобів, спрямованих на захист прав, є ключовим моментом, який визначає поточний стан імплементації принципів, встановлених відповідним міжнародним законодавством щодо расової дискримінації, у внутрішнє законодавство України. Слід також зазначити, що всебічні цивільні і адміністративні застереження щодо расової дискримінації у таких галузях, як освіта, проживання, доступ до громадянського і соціального забезпечення і договірні стосунків між індивідуумами та/або іншими об'єктами, відсутні, при цьому немає жодного ефективного механізму їхньої реалізації або відновлення. Нині очевидно є відсутність будь-яких передбачених законодавством можливостей визначати випадки расової дискримінації з боку громади або певних осіб як такі, а також встановлювати кримінальну відповідальність за подібні інциденти у широкому спектрі галузей, які підпадають тим не менше під дію міжнародних нормативів, спрямованих на захист прав людини. Крім того, українським законодавством не визначено чітко відповідальність за дискримінаційні дії, вчинені не індивідуумами – представниками ділових кіл, інституціями і, що є найбільш важливим, громадським сектором, які також мають бути відповідальними у випадку вчинення актів расової дискримінації. Незрозумілою залишається відповідь на питання: якими є відповідальність і покарання звинуваченим у проявах дискримінації. Адміністративну і кримінальну відповідальність, згідно з українськими законами, в основному, можна інкримінувати фізичним особам, однак немає прозорих юридичних підстав для застосування будь-якого покарання до юридичних осіб.

З огляду на існування численних лакун і слабких місць у національному законодавстві України, ERRC було зібрано та задокументовано інформацію в різних регіонах України, яка підтверджує той факт, що посадові особи, відповідальні за дотримання законів, та представники судової влади мають різні і часто протилежні думки з приводу об'єктивних можливостей для застосування антидискримінаційного законодавства. Отже, переважна кількість представників правоохоронних органів і суддів у Запорізькій області (85,7%) переконані у відсутності юридичного визначення дискримінації. Але у Херсонській області та Автономній Республіці Крим, на противагу, 100% опитаних переконані в тому, що поняття “етнічна дискримінація” може бути застосоване у юридичній практиці. Думки правоохоронців та юристів Кіровоградської області поділилися

майже навпіл, з відповідною схильністю 51,7% респондентів до позиції “використання визначення “етнічна дискримінація” в юридичній практиці не є можливим” та 42,9% респондентів, які стверджують, що антидискримінаційних нормативів у практиці є можливим.⁴⁸

Зрештою, особи, які постраждали від дискримінації, в Україні повинні подолати чимало бар’єрів і перешкод, щоб досягнути розгляду їхніх скарг у суді. Державна фінансова підтримка при розгляді справ постраждалих від дискримінації фактично відсутня. В українському уряді немає жодної структури, яка опікувалася би наданням допомоги і підтримки постраждалим від дискримінації – представникам національних меншин при розгляді їхніх справ у суді. Відсутність гарантованого доступу до дешевої або безкоштовної правової допомоги для представників меншин або інших у правах осіб чи груп⁴⁹ унеможливають отримання правового захисту ромами – через їхню неплатоспроможність. Судові витрати, оплата послуг юристів, численні податки і збори зробили юридичний супровід дорогим задоволенням для більшості українців. Крім того, ускладнену, пролонговану і в багатьох випадках – таку, що відбувається в атмосфері ворожнечі, процедуру судового розгляду також можна вважати перешкодою у творенні правосуддя в таких випадках. Усі ці фактори створюють серйозні перепони для ромів при наявності у них потреби в правовому захисті при расовій дискримінації.

Український уряд повинен мати за найбільший пріоритет гарантувати швидке прийняття Парламентом всебічного антидискримінаційного закону відповідно до міжнародних стандартів.

⁴⁸ Дослідження проводилося у липні-серпні 2006 року і покрило Запорізьку, Кіровоградську, Тернопільську та Херсонську області та АРК. Українська НДО Legiteam була нашим партнером у проведенні дослідження.

⁴⁹ Дійсно, єдиними, хто може розраховувати на безкоштовну правову допомогу, це ті, хто перебуває під слідством і не говорить мовою суду.

5. ПРАВА ЛЮДИНИ В РОЗРІЗІ ДОТРИМАННЯ ПРАВ РОМІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ І СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ

Численні випадки посадових зловживань представниками владних структур є однією з ключових проблем, пов'язаних із порушенням прав людини в Україні з часів її незалежності, 1991 р.⁵⁰ З метою переконання українського уряду в нагальності розробки більш “структурного підходу” до цієї проблеми Human Rights Watch у 2005 році було зазначено, що “тортури і жорстокість наразі залишаються суттєвою проблемою під час затримання міліцією... і призводять до постійних тілесних ушкоджень, що завдаються затримуваним, а в найбільш критичних випадках призводять до смерті. У переважній практиці випадки, пов'язані з катуванням, не є доведеними юридично і не переслідуються законом як злочин”.⁵¹ Роми є особливо вразливою групою за цим аспектом, тому що розуміння представниками правоохоронних органів їхньої специфіки і заходи, які проти них вживаються, часто-густо ґрунтуються на стереотипах і асоціації ромів з криміналітетом.⁵²

⁵⁰ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine, CPT/Inf (2004) 34, стор.13.

⁵¹ Human Rights Watch, 2005 World Report, стор.442. <http://hrw.org/english/docs/2005/01/13/ukrain9884.htm>.

⁵² CERD було дано коментар з приводу свавілля з боку міліції щодо ромів, у т.ч. щодо арештів і обшуків, досудових затримань на расовому підґрунті і презумпції вини, та щодо представників інших національних меншин, шукачів притулку і негромадян іншого етнічного походження. Українському уряду було рекомендовано: “Комітет пропонує державній стороні в подальшому посилити увагу до проведення тренінгів про права людини для співробітників міліції, фасилітувати слідство у справах, пов'язаних із випадками свавілля з боку міліції щодо ромів та інших осіб різних національностей, ефективно розслідувати скарги і заяви, знаходити винних, забезпечувати відповідним захистом і компенсаціями жертв та включити у наступний звіт інформацію про кількість і особливості розглянутих справ, присуджені вирoki і рекомендації, інформацію про надані захист і компенсації жертвам таких актів. У зв'язку з цим рекомендовано державній стороні звернути увагу на Загальну рекомендацію No. 27 про дискримінацію ромів (CERD General Recommendation No.27: *Discrimination against Roma* (2000), параграфи 12-14) та No. 30 про дискримінацію негромадян (CERD General Recommendation No.30: *Discrimination against Non-Citizens* (2004), параграфи 18-24). Див. UN CERD, *Draft Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination – UKRAINE*, CERD/C/UKR/CO/18, August 2006, параграф 12.

Упередження з боку правоохоронців і судової влади є бар'єром, який постає перед ромами в розумінні їхнього доступу до рівних прав і рівності перед законом. З іншого боку, ромська громада є більш контрольованою правоохоронними органами, ніж інші. Часті і ворожі регулярні контакти з міліцією підвищують вразливість ромів і застосування до них протиправних (часто – фізичних) покарань, часто-густо без доведення їхньої провини. Ромам часто виносять вирок за злочини, зізнання в яких отримано винятково силовими методами, шляхом катування і приниження з боку відповідальних осіб. З іншого боку, у випадках, коли роми є жертвами насильства або інших злочинів, вони не отримують відповідної рівності у розгляді їхніх справ, в разі, якщо вони потрапляють на розгляд до міліції, та/або при їхньому судовому розгляді. Перешкодами для вчинення правозахисних дій часто є хабарництво, після чого ці слідство за цими справами закривається, вони залишаються нерозкритими, або ж скарги просто ігноруються.

Одним з показників ступеня складності цієї проблеми є небажання правоохоронних органів розпочинати слідство за справами, пов'язаними зі зловживаннями, що мають расове підґрунтя, у т.ч. серйозні зловживання. Іншим таким показником є високий показник відмов позивачів. Під час реалізації трирічного проекту, який нині триває за участю ЄЦПР і українських партнерів та за підтримки Європейської Комісії і уряду Швеції, було виявлено велику кількість людей, що скаржилися на зловживання, однак відмовлялися від подання відповідних скарг до правоохоронних органів. Приблизно з 50 осіб, які подали до міліції позови, підготовлені за допомогою ЄЦПР і партнерів, більше ніж половина згодом забрали їх.

5.1 Створення баз даних, складених за расовою приналежністю

Методи дізнання, які застосовуються міліцією до ромів, а також той факт, що ромська громада потерпає від прискіпливої і нав'язливої уваги з боку правоохоронних органів, загалом або почасти підтверджують існування переслідування за расовою належністю. ЄЦПР не зустрічав в жодній іншій країні таких централізованих і масових зусиль з боку правоохоронців, як в Україні, щодо збирання деталізованих баз даних, за допомогою таких методів, як зняття відбитків пальців і складання фотокаталогів представників цієї етнічної групи. Таке примусове документування даних щодо членів певної етнічної групи – при

відсутності обґрунтованого звинувачення в очевидному правопорушенні – є прикладом надзвичайного порушення міжнародних правил.⁵³

Примусове зняття відбитків пальців у ромів – це нормальна практика в роботі міліції по всій Україні. ЄЦПР не зустрічав прикладів застосування подібних заходів щодо будь-якої іншої етнічної чи соціальної групи. Згідно з інформацією, наданою «Романі Яг»/Romani Yag, 20 січня 2005 року, приблизно о 6:00, міліція і співробітники спецпідрозділу «Беркут», в масках і озброєні гумовими та дерев'яними дубинками, вривалися майже в кожен дім, в яких мешкають роми, на вулицях Радванка і Тельмана в передмісті Ужгорода, виводили чоловіків і брали у них відбитки пальців. Як розповідають очевидці, міліціонери вривалися в будинки і наказували усім чоловікам – хлопчикам, чоловікам і навіть літнім людям і хворим – вдягатися і йти до автобуса, який стояв неподалік. Коли один з ромів попросив пояснити, що відбувається, міліціонер відповів: «Я рахую до трьох, якщо не встигнеш вдягтися за цей час – отримаєш все, на що ти заслуговуєш». Якщо люди рухалися не досить швидко, міліціонери били їх. Коли інший чоловік запитав причину того, що відбувалося, міліціонер сказав: «Цей рейд – для того щоб «обробити» циганів». Приблизно сорок ромських чоловіків були забрані до Ужгородського міського відділення міліції і побиті там дубинками. У затриманих зняли відбитки пальців і рук, деякі з міліціонерів навіть обстежували ромам роти і зуби. 20 січня представники «Романі Яг» зустрічалися з керівником Ужгородського міського відділення міліції, ними було також подано листа керівнику Закарпатського обласного управління МВС, в якому було викладено ситуацію, що склалася. 17 лютого 2005 року «Романі Яг» було отримано листа від керівництва обласного управління, в якому позивачам повідомлялося про те, що за результатами рейду, здійсненого 20 січня, проведено внутрішнє розслідування, яким було доведено, що усі дії міліції під час рейду 20 січня були законними.⁵⁴

Цей випадок не є поодиноким або унікальним і притаманним лише Ужгороду. Міліція в інших регіонах України практикує ті самі заходи. У березні-квітні 2005 року відбулися масові затримання ромів усіх вікових категорій і статі по

⁵³ Включаючи, однак із обмеженнями ICERD, стаття 5(a) та 5(b); Міжнародну конвенцію про громадянські та політичні права, стаття 9(1); Європейську конвенцію про права людини і основні свободи (ECHR), стаття 5(1)(c).

⁵⁴ Інформацію надано “Романі Яг”, детально про цю справу див. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2203&archiv=1>.

Чернігівській області, їх було примусово доправлено до відділень міліції, де в них взяли відбитки пальців. У квітні 2006 року в одному з міст Сумської області міліція здійснила обшуки без ордерів на такі дії майже в кожному будинку в місцевому ромському поселенні. Багатьох ромів було заарештовано без причини і пояснень. Міліціонерами було взято відбитки пальців, затриманих було сфотографовано і знято на відео. Усі будинки, в яких було здійснено обшуки, належали ромам, і усі затримані були ромами.⁵⁵ У 2004 році внаслідок злочину, в якому була підозрювана літня людина ромської національності, на всіх базарах м.Новомосковськ було здійснено обшуки, усі літні роми були затримані і доставлені до найближчого відділення міліції.⁵⁶ Там у них були взяті відбитки пальців, їх було сфотографовано, затримані перебували у відділенні до тих пір, поки не було привезено свідка злочину, який дав свідчення, що жоден із затриманих не є злочинцем. Жодного разу міліцією не було дано пояснень ні з приводу того, про яку саме кримінальну справу йдеться, навіщо збираються відбитки і фото до того, як свідки знімають з них підозру правоохоронних органів, ні з приводу того, чому будь-хто з ромів, незалежно від статі, віку та роду діяльності – торгівець він, скупник чи навіть особа без певного місця проживання – є підозрюваним під час здійснення міліцейських операцій.

Міжнародні спостерігачі неодноразово заявляли про існування такої практики. Вперше ЄЦПР дав опис подібних дій у 1997 році, у звіті про діяльність в Україні, беручи інтерв'ю у міліціонерів м.Ужгорода, які підтвердили існування подібної практики, даючи цьому визначення «профілактичні заходи» у боротьбі з криміналом. Роми визначалися як потенційні злочинці, один з офіцерів заявив, що дані заходи спрямовані на вирішення соціальних проблем, аж ніяк не расових.⁵⁷ Здається, що такі погляди є характерними для міліцейської практики і майже через десять років. Інші міжнародні структури також включили інформацію про подібні випадки до своїх звітів. Наприклад, у 1999 і 2002 роках Європейською Комісією проти расизму і нетолерантності було заявлено, що українські правоохоронні органи використовують в роботі тактику, що базується на расовому упередженні.⁵⁸

⁵⁵ Інформацію надано ЄЦПР Союзом ромської культури, партнером ЄЦПР, м.Суми.

⁵⁶ Інтерв'ю ЄЦПР з пані Л.Ф. Бабенко 28.07.2006, м.Новомосковськ Дніпропетровської області.

⁵⁷ European Roma Right Centre, *The Misery of Law: The Rights of Roma in the Transcarpathian Region of Ukraine*, Country Report Series No. 4, April 1997, стор.26-28.

⁵⁸ ECRI, *Report on Ukraine*, CRI (99) 10, 13 March, 1999, p. 15; Second Report on Ukraine, CRI (2002) 23, 23 July, 2002, § 58.

Численні приклади, виявлені під час роботи в ромській громаді, демонструють не лише порушення міжнародних норм проти проявів расизму, але й порушення основних прав людини – зокрема, повагу до приватного життя.⁵⁹

5.2 Масові обшуки

В Україні є широко поширеним стереотип про те, що роми пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин, наслідком і причиною цього є масові і свавільні обшуки обійсть ромського населення правоохоронцями. Ромська громада потерпає від масових обшуків, які здійснюються без ордерів на такі дії та/або з порушеннями встановлених процедур, у випадках, коли міліція не має достатньої інформації, доказів провини або за інших обставин. Українська Конституція не захищає ефективно своїх громадян від таких обшуків. Стаття 30 декларує, що безпідставні проникнення в помешкання або конфіскація майна без припису суду є незаконними, однак такі запобіжні заходи можуть бути вжиті представниками влади “у термінових випадках з метою збереження життя людини і власності або при прямому переслідуванні людей, підозрюваних у скоєнні злочину”. Таким чином, міліції розв'язано руки у діях, пов'язаних з расовою мотивацією масових обшуків, тому є законне обґрунтування, і задокументовано приклади численних випадків рейдів міліції у ромські помешкання, нагальність здійснення яких аргументована цими законними припущеннями. Наприклад, 8 березня 2004 року правоохоронцями було здійснено рейд у ромське поселення в Чернігівській області з метою виявлення наркотичних речовин. Не було жодних свідчень про те, що міліцією розшукуються певні особи, підозрювані у торгівлі наркотиками, у цій ситуації підозрюваною була вся ромська громада.⁶⁰ Часто міліція здійснює обшуки без роз'яснень, як у випадку, що стався 19 жовтня 2005 року, коли група міліції прийшла до домівки Василя Лакатоша. Не встановивши осіб, без ордерів і роз'яснень, міліція зібрала усю родину, вивела їх на вулицю і обшукала будинок, погрожуючи при цьому членам родини. Нічого не знайшовши, вони поїхали.⁶¹

⁵⁹ ICCPR, статті 17(1) і 17(2); ECHR, стаття 8.

⁶⁰ Інформацію надано паном Олександром Мовчаном, юрисконсульттом “Романі Яг”.

⁶¹ Інформацію надано адвокатом родини, паном О.Мовчаном. Від імені свого клієнта пан Мовчан подав скаргу до районного відділення МВС. У їхній письмовій відповіді від 10.04.2006 міліція відмовилась від ведення будь-якого слідства проти винуватців, до відповіді було додано також статистику щодо злочинів, скоєних ромами, в якій значилося, що в основному кожен

Міліція використовує також обшуки як спосіб залякування правозахисників. Наприклад, 19 червня 2006 року ЄЦПР було надіслано листа Прем'єр-міністру України, в якому було надано інформацію про самовільний обшук будинку Володимира Бамбули в 9:00 13 червня у м.Золотоноша. Будинок є офісом НДО "Аме Рома", партнера ЄЦПР у проєкті, згаданому вище. Згідно зі свідченнями в обшуку брали участь вісім міліціонерів, інші (кількість не визначено) перебували на вулиці. Міліцію вочевидь зацікавила правозахисна діяльність Володимира Бамбули. Приводом для обшуку було вбивство у місті, згідно зі свідченнями жодних ознак участі Бамбули в цьому злочині немає.

5.3 Фізичні зловживання/Тортури

У 2000 році Омбудсманом України було опубліковано її перший звіт, в якому було особливо зазначено про наявність фактів порушень прав людини під час ув'язнення і тортури, яким піддаються в'язні. Наголосивши, що більшість звернень громадян до її офісу пов'язані з порушеннями з боку посадових осіб, вона додала:

Аналіз позовів, поданих до Уповноваженого з прав людини, дозволив виявити велику кількість порушень у вигляді тортур під час затримання і ведення слідства. Громадяни, НДО і мас-медіа повідомляють Уповноваженому про такі випадки майже щодня... Хоча існують конституційні норми щодо недоторканості особи та відповідні застереження містяться у Кримінальному кодексі та Кримінально-процесуальному кодексі, механізм їхньої реалізації є неефективним... Об'єднане дослідження Спеціального уповноваженого та громадських інституцій судової влади на відповідність дотримання конституційних прав і свобод діям співробітників Міністерства внутрішніх справ продемонструвало, що у переважній кількості областей фізична розправа і принижуюче ставлення до громадян зазвичай використовуються в роботі

другий ром – потенційний злочинець. У наступному листі від 10.07.2006 районним управлінням МВС зазначалося, що справу закрито і міліціонерів, які були задіяні у цій справі, піддано невизначеним дисциплінарним покаранням. ЄЦПР нині обговорюється можливість подальших юридичних дій в рамках цієї справи.

міліцією, дільничними міліціонерами, дорожньо-патрульними службами та працівниками карного розшуку.⁶²

У 2005 році, після п'ятирічного перебування на своїй посаді, Уповноважений заявила, що тортури та жорстоке поводження при затриманні міліцією знущання залишаються поширеним явищем. Її офіс отримав 1 518 скарг на тортури і жорстоке поводження від рук поліції у 2003 році, тоді як МВС, відповідно, було отримано 32 296 скарги на протиправні дії міліції протягом 2002-2003 років.⁶³

Представники Європейської комісії щодо попередження тортур і нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (СРТ) відвідали України у 1998, 2000 і 2002 роками і встановили, що ситуація з роками дещо змінилася. У їхньому звіті 2002 року зазначено:

На підставі інформації, що її має в розпорядженні СРТ, можна зробити той самий висновок, що і в 1998 та 2000 роках, а саме – про те, що особи, позбавлені волі міліцією, мають ризик бути підданими застосування до них фізичного дій під час їхнього перебування в міліції (зокрема, під час допиту), наслідком чого можуть бути жорстоке поводження/тортури.⁶⁴

Після виборів та зміни апарату Президента в 2004-2005 роках уряд продемонстрував бажання бути обізнаним в існуючих проблемах, і приділяти їм більшу увагу, ніж його попередники. Наразі ще занадто рано говорити про позитивний вплив уваги високоурядовців на ситуацію, що стосується ромів, у майбутньому. Однак і нині роми залишаються суб'єктами жорстокого поводження. Узагальнені інтенсивні антиромські упередження превалюють також у правоохоронних структурах водночас із відсутністю ефективного інституційного захисту, що гарантує наявність карт-бланш у міліції при

⁶² Ніна Карпачова, Державний контроль і захист прав людини в Україні – Перший Річний звіт Спеціального уповноваженого по правах людини (Київ, 2000), http://www.ombudsman.kiev.ua/de1_zm.htm.

⁶³ Amnesty International, Ukraine: *Time for Action: Torture and Ill-Treatment in Police Detention*, EUR 50/004/2005, <http://web.amnesty.org/library/index/engEUR500042005>.

⁶⁴ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), р. 18, § 20. Представники СРТ оприлюднюють інформацію про свій візит у 2005 році.

Тахар Федорченко – один з родини Федорченків, який вижив після нападу з підпалом на його родину, п'ятеро інших загинули, с. Мала Каховка, Полтавська область, Центральна Україна.

Фотографії: ЄЦПР

Будинок Федорченків після підпалу у жовтні 2001 року. Нині справу подано на розгляд до Європейського суду із захисту прав людини.

Фотографії: ЄЦПР

вчиненні ними актів брутального фізичного жорстокого поводження. Невичерпний перелік випадків надзвичайного зловживання правоохоронцями у ситуаціях за участю ромів наводимо нижче:

30 квітня 2006 року тіло дівчинки підліткового віку було знайдено на будівельному майданчику в м.Дніпродзержинськ. Її було зґвалтовано та завдано їй значних тілесних ушкоджень, які спричинили смерть увечері напередодні. 18-річний С.М.,⁶⁵ ромський юнак, того ж дня був заарештований місцевою міліцією. Протягом кількох днів міліція оголосила, що С.М. визнав свою провину у зґвалтуванні і вбивстві і підписав протокол зі своїми свідченнями. С.М. було висунуто звинувачення у злочинах і його було відправлено до слідчого ізолятора.

“Ватра”, ромська організація м.Новомосковськ, дослідила цю справу і приблизно через місяць після вбивства найняла адвоката, Василя Позднякова, для глибинного дослідження деталей справи. Після зустрічі з С.М. Поздняков повідомив “Ватру” про те, що він переконаний у тому, що С.М. не винний, також він повідомив про те, що основоположні права С.М. було порушено під час його перебування під слідством. Зі слів С.М., Поздняков розповів, що С.М. знав жертву особисто і познайомив її з чоловіком, який пізніше ввечері зґвалтував і вбив її, підозрюваним є доросла людина, яка вже мала судимість. Після знайомства інший чоловік наказав С.М. вийти з приміщення, щоб він поговорити з дівчиною віч-на-віч. Кількома хвилинами пізніше С.М. почув крик дівчини і, повернувшись, побачив, що той чоловік гвалтує її. Він намагався захистити її, однак також був побитий старшим чоловіком, який сказав, що “вб’є усю його родину”, якщо хтось дізнається про те, що сталося. Згодом він схопив дівчинку і викинув її з 5 поверху будівлі, внаслідок падіння вона загинула.

С.М., який сам неписьменний, розповів Позднякову про те, що міліція заарештувала його вже наступного дня, після затримання його сильно били, душили його пластиковими пакетами, вклали йому ручку в руки і змусили зізнатися у злочинах. Він знає, що той інший чоловік заплатив міліції приблизно 5 000 доларів, щоб його не затримували, отже, міліція заарештувала С.М. як очевидного підозрюваного. Перебуваючи під слідством, С.М. був неодноразово

⁶⁵ У деяких випадках у цьому звіті імена жертв, свідків або інших пов’язаних осіб не називаються, рішення в такому випадку приймалося або зацікавленою особою, або самостійно ЄЦПР. ЄЦПР готовий надати повну інформацію щодо цих ситуацій у разі інтересу з боку правосуддя.

побитий його співкамерниками у слідчому ізоляторі. Коли Поздняков вперше зустрівся з С.М., він дізнався про те, що з моменту затримання С.М. отримав переломи щелепи, стегна, в нього ушкоджені барабанні перетинки, зламано ребра, на руках в нього приблизно 35 ран внаслідок побиття. Пан Поздняков негайно провів переговори з метою переведення С.М. до ізольованої камери для забезпечення його захисту, що і було здійснено 25 липня 2006 року.

Районний прокурор у своєму інтерв'ю ЄЦПР наполягав на тому, що він переконаний у провині С.М. як у зґвалтуванні, так і у вбивстві, він зазначив також, що С.М. бреше, говорячи про жорстоке поводження з боку міліції та вимушене зізнання, він також розповів про те, що С.М. сам завдав собі ушкоджень.⁶⁶ Він має свідчення співкамерників С.М., згідно з якими С.М. ушкодив себе сам, сподіваючись на переведення до шпиталю, звідки він збирався пізніше втекти. Прокурор також засвідчив, що підписане зізнання є чинним, і що неможливо повірити в те, що будь-хто “за будь-яких обставин” може взяти на себе відповідальність за серйозний злочин, до якого він не причетний. Згідно з даними міліції дорослий чоловік, який був з С.М. в ніч злочину, “зник”, і “не є можливим” знайти його.

ЄЦПР було інформацію про те, що прокуратурою знято звинувачення у зґвалтуванні після відповідної заяви, поданої паном Поздняковим. Звинувачення у вбивстві залишається чинним станом на 25 липня 2006 року. Перші слухання за справою відбулися 2 листопада 2006 р., але з невизначених причин були перенесені на 22 листопада 2006 року, тобто після передання даного звіту в друк. ЄЦПР також відомо, що нещодавно батькам С.М. було дано дозвіл на відвідання сина у слідчому ізоляторі вперше, з моменту його арешту в квітні 2006 року.

Короткий перелік поточних справ такий:

- У січні 2006 року П.С., ромський юнак, був затриманий двома міліціонерами, коли він йшов по вулиці свого рідного міста в Одеській області. Міліціонери представилися, затримали його і відвели до місцевого відділку. Там було встановлено його особу, його обшукали. Згодом міліціонери вивезли його на відстань

⁶⁶ Інтерв'ю ЄЦПР з районним прокурором м.Дніпродзержинськ Дніпропетровської області 25 липня 2006 року.

приблизно 20 км від міста, покинули його там, юнак був змушений повертатися до міста пішки на 20-градусному морозі. П.С. вирішив не подавати заяви проти місцевої влади.⁶⁷

- У квітні 2005 року pana I.П. було заарештовано за підозрою у крадіжці коня в його селі в Полтавській області. Жінка, яка подала заяву про факт крадіжки, заявила міліції про те, що пан I.П. ймовірно не був злодієм, оскільки, по-перше, саме він допоміг їй купити коня, по-друге, вона добре знайома з ним. Однак районний суд видав негайну постанову щодо арешту I.П. Хоча коня було знайдено в іншому селі два дні поспіль після арешту, I.П. утримували під вартою протягом 14 днів, увесь час його били, жорстоко з ним поводитися, принижували і залякували його на кшталт: “Я вас, циганів, усіх знищу!” Пан I.П. був позбавлений можливості контактувати із родичами, ніхто не повідомляв його про причини його затримання. Pana I.П. було звільнено завдяки клопотанням його родини, сусідів та місцевої ромської правозахисної організації. Наразі пан I.П. не збирається подавати скаргу з проханням відшкодувати йому моральний і матеріальний збитки, оскільки боїться зустрічних каральних дій з боку влади.⁶⁸
- У грудні 2004 року було здійснено напад і побиття міліціонерами 12-річного ромського хлопчика, Й.З., в його рідному місті в Полтавській області, за попередніми даними, причиною цього було те, що днем раніше він потягнув за волосся неромську дівчинку. Приблизно в першій годині ночі майор міського міліцейського відділення Й.П. увірвався до помешкання хлопця, де він і знаходився, двічі вдарив його по обличчю, а потім, після падіння Й.З., бив його ногами по голові і тулубу. Родич, який намагався захистити хлопчика, також отримав два удари. Згодом міліціонер скористався ножом, проколовши шини двох велосипедів, знайдених ним у саду. Внаслідок нападу Y.Z. дістав струс мозку, гематоми черепа, численні пошкодження і перебував на лікуванні у дитячому травматологічному відділенні міської лікарні протягом 16 днів після цього випадку. Згідно з висновком судової медичної

⁶⁷ Інформацію надано Олександром Мовчаном, юрисконсультom “Романі Яг” і ЄЦПР.

⁶⁸ Інформацію надано ЄЦПР адвокатом I.П., паном Вадимом Акименком.

експертизи, яку було проведено 13 січня 2005 року, хлопчик отримав фізичні ушкодження, які тягнуть за собою тривалий розлад здоров'я. Кримінальну справу, порушену лише у лютому 2005 року, було зареєстровано у Генеральній прокуратурі України. Спроби ініціювати кримінальне розслідування на місцевому рівні виявилися неможливими внаслідок надзвичайно пролонгованих бюрократичних процедур з боку місцевих обвинувачувачів та небажанням розпочинати слідство. Одразу після реєстрації скарги у Генеральній прокуратурі кримінальне розслідування було негайно розпочато і міліціонера було переведено до іншого району. Справу було передано до суду 6 жовтня 2005 року.⁶⁹ Наразі розгляд триває. Коли даний звіт пішов до друку, з'явилося повідомлення про те, що наступні слухання мають відбутися 27 листопада 2006 року.

Вночі у квітні 2003 року кілька одягнених у форму міліціонерів увірвалися до будинку пана В.Н., 32-річного рома з Чернігівщини. Не пред'являючи ордер, не даючи жодних пояснень, міліціонери забрали його з дому і кинули в міліцейське авто, яке чекало на вулиці. Його дружина і родичі пізніше дізналися, що це були співробітники міліції з іншого міста, куди його відвезли і де його утримували протягом наступних двох ночей. Під час перебування під арештом його неодноразово жорстоко били міліціонери (ті, чиї імена він згодом був спроможний пригадати), котрі намагалися примусити його підписати зізнання у злочині, про який він не мав жодного уявлення. На додачу до побоїв міліціонери час від часу надягали йому на голову пластикового пакета, даючи кілька хвилин на те, щоб отямитися. Пана В.Н. було звільнено, однак він потребував негайної госпіталізації, внаслідок травм, отриманих під час ув'язнення. Він перебував на спостереженні лікарів у місцевому шпиталі протягом трьох тижнів у зв'язку з черепною травмою і струсом мозку. Паном В.Н. було подано кілька скарг районному прокурору, який порушив кримінальне слідство за цією справою. Однак 5 травня 2003 року після передання справи до суду за рішеннями обласної прокуратури справу було закрито.⁷⁰

Кілька справ закінчилися смертю жертв. Відповідно до свідчень пана Юрія Федорченка, приблизно о 19:30 28 жовтня 2002 року він пішов з дому, де спали

⁶⁹ Інформацію надано ЄЦПРпаном Віталієм Педоричем, правозахисником позивача.

⁷⁰ Інформацію надано ЄЦПР правозахисником В.Н., пані Марією Івановою.

члени його родини, в дорозі його зупинили троє чоловіків, включаючи майора міліції Іванова, співробітника Крюківського районного відділення міліції. Вони заштовхнули Федорченка в будинок, обілляли будинок займистою речовиною і підпалили. Потім вони втікли, зачинивши двері знадвору. За кілька хвилин стався сильний вибух. Згідно зі свідченнями, напад був покаранням за відмову дати хабара міліції. П'ятеро членів сім'ї Федорченків були відправлені до лікарні в Малій Кахнівці з численними опіками та димовим отруєнням. У Зухри Федорченко від опіків постраждали 65% її тіла, вона померла двома днями пізніше. 6-річна Сніжана Федорченко померла через 40 хвилин після прибуття до лікарні, 3-річний Мишко Федорченко помер наступного дня. Двоє інших членів родини – 25-річний Володимир Федорченко, чоловік Зухри, та їхній 6-річний син Юра були знайдені мертвими у будинку. 70% тіла брата Зухри, 15-річного Тахара, постраждало від опіків, 50-річний Юрій Федорченко отримав 18% опіків тіла, однак обидва вижили. Протягом наступних після цієї події тижнів представники прокуратури та засоби масової інформації неодноразово заявляли про абсолютну непричетність міліції до підпалу. Місцеві ради кілька разів подавали скарги до прокуратури на предмет доведення участі майора Іванова у нападі і підпалі. Незважаючи на численні запити від правозахисників і той факт, що Федорченком було прямо заявлено про участь майора Іванова і його провідну роль в цьому, прокуратурою так і не було здійснено будь-яких конкретних кроків для подальшого слідства і висування звинувачення проти майора Іванова. 30 червня 2003 року ЄЦПР було оформлено запит до Європейського Суду із захисту прав людини, де скарга нині перебуває на розгляді.

5.4 Презумпція вини

Часто досудовий розгляд справ, у яких роми є підозрюваними, базуються на презумпції їхньої вини, яка має расове коріння. У 2003-2006 роках ЄЦПР і його партнери збирали свідчення про кількість випадків фізичного насильства над підозрюваними ромами, коли міліція інкримінувала ромам при відсутності доказів їхню провину і таким чином шукала можливості отримати підтвердження своїм підозрам. За відсутності прямих або непрямих доказів вини міліціонери часто вживали заходів фізичного насильства і психологічного тиску, щоб змусити підозрюваних підписати визнання своєї провини за злочини, яких вони не скоювали. Часте використання расистської лексики під час ведення справ, у яких підозрюваними є роми, є ще одним індикатором

того, що расові упередження є активним компонентом міліцейських слідчих процедур. В окремих випадках використання стандартних методів слідства під час розгляду таких категорій справ, як дрібні крадіжки, в яких часто звинувачують ромів, застосовують також фізичні знущання у процесі дізнання, внаслідок чого обвинувачувані визнають свою провину. Серед прикладів слідчої практики, заснованої на расовій мотивації і здійснюваної українськими правоохоронцями, можна згадати такі:

У серпні 2005 року, о 6 годині ранку, двоє ромів, П.А. і його двоюрідний брат М.Н., були затримані міліцією біля їхніх помешкань у Полтавській області. Пізніше П.А. дізнався, що його було заарештовано після того, як його дівчина неромського походження пожалілася своєму другу, міліціонеру, на те, що він продав одну з її золотих обручок, щоб сплатити його борги, без її згоди на це. Її спонукали до подання заяви з цього приводу до міліції, що вона і зробила, після чого цей міліціонер разом із колегою знайшли і заарештували П.А. і М.Н. Згідно зі свідченнями батьків П.А., а також кількох сусідів, які були свідками арешту, двоє ромських юнаків були силоміць витягнуті з їхньої машини, на них було вдягнуто наручники, їх вкинули до міліцейської машини і відвезли до відділення міліції. Жодних пояснень з приводу затримання не було дано. У відділку чоловіків розвели по різних кімнатах. М.Н. було звільнено пізно ввечері, після того як П.А. було допитано. Під час допиту його били дубинками, душили за допомогою газової маски і вимагали від нього зізнання у крадіжці грошей та мобільного телефону. Не витримавши побоїв, П.А. погодився підписати зізнання. Пізніше ввечері його було забрано до іншого відділення міліції, де начальник міліцейського відділення і адвокат терміново викликали лікарів, побачивши наслідки його побиття. Жінка, яка подавала заяву, сказала, що вона ніколи не звинувачувала його в крадіжці грошей і мобільного телефону, а лише в продажу її обручки. Цю інформацію було отримано днем пізніше після арешту П.А., після того як його батьки сплатили його борг позивачці. Кількома днями пізніше після арешту один з міліціонерів підходив до батька П.А. із загрозами закрити приватне підприємство, на якому працювали роми, у випадку, якщо хоча б одна з місцевих газет напише про цей інцидент. Місцева прокуратура неохоче порушила і розглядала справу щодо дій міліціонерів. Слідство розпочиналося і передчасно закривалося двічі протягом грудня 2005 року, до моменту видання припису Головної прокуратури України щодо поновлення слідства за цією справою втретє.⁷¹ Наразі справа перебуває на розгляді у міському суді м.Кременчук.

⁷¹ Інформацію надано ЄЦПР паном Вадимом Акименком, правозахисником П.А.

Іншим разом, пан С.Н., ром із Закарпаття, просив клопотати за нього ромської НДО у зв'язку з тим, що його було несправедливо звинувачено у крадіжці у травні 2005 року. Двоє чоловіків неромського походження підійшли до нього і запропонували йому обміняти його мотоцикл на дешевший із доплатою у вигляді металобрухту. С.Н. погодився і поцікавився, де знаходиться металобрухт. Йому повідомили, що старе виробниче обладнання і знаходиться у селі, на старій фермі, а також про те, що з власниками ферми є попередня домовленість про те, що металобрухт буде звідти забрано. Ці двоє згодом доставили старе обладнання додому до С.Н. Ще трохи пізніше двоє міліціонерів прийшли до будинку С.Н. з обшуком за підозрою у переховуванні вкраденого обладнання. Після знахідки обладнання міліцією було складено протокол, обладнання конфісковано, а проти С.Н. розпочали слідство, незважаючи на його переконання у відсутності провини. У протоколі допиту С.Н. було зазначено, що йому призначено адвоката. Протокол вочевидь підписано кимось іншим.⁷²

23 лютого 2005 р. пан В.М. та його родич, пан Ж.П. їхали бричкою на ферму, коли їх було зупинено двома міліціонерами в цивільному одязі, їм було наказано сісти в міліцейське авто, після чого їх відвезли до місцевого міліцейського відділення. Їх було зачинено в камері із заборобою розмовляти одному з одним. Згодом до камери увійшли двоє людей, один з яких мав сліди побиття на обличчі, він вказав на В.М. і заявив, що той побив його і вкрав у нього гроші. В.М. відмовився від його стверджень і сказав, що бачить цю людину вперше, однак міліціонери проігнорували його свідчення, його родича відпустили, а самого В.М. міліціонери побили. В.М., маючи на руках наручники, не мав можливості захищатися. Потім він був прикутий до металевої труби, і його били по гомілках і стопах. Під час ексекуції міліціонер, який бив В.М., говорив йому таке: “Ти – циган” і “Ти нам брешеш. Ми вб’ємо тебе, і ніхто тобі не допоможе”. Від нього вимагали у зізнанні в нападі і пограбуванні. Не маючи змоги терпіти торттури, В.М. погодився зробити це і підписав кілька паперів, які поклали перед ним. Слід зауважити, що В.М. неписьменний і він гадки не мав, про що йшлося в паперах, які він підписав. Після цього В.М. було несподівано звільнено. У цій справі адвокатом В.М. було подано скаргу до районної прокуратури, де вона наразі і перебуває.⁷³

⁷² Інформацію надано ЄЦПР адвокатом С.Н., юрисконсультком ЄЦПР і “Романі Яг”, паном Олександром Мовчаном.

⁷³ Інформацію надано ЄЦПР адвокатом В.М., юрисконсультком ЄЦПР і “Романі Яг”, паном Олександром Мовчаном.

На додачу до відсутності ефективного захисту від посадових зловживань в Україні, роми є особливо вразливою верствою для таких зловживань через їхнє виняткове соціальне виключення і таврування з причини їхньої ідентичності, а також з огляду на відсутність ромів на посадах, які здатні здійснювати вплив. Роми особливо часто потерпають від свавілля міліцейської практики через поширений стереотип, згідно з яким їх пов'язують із криміналітетом і поширенням наркотичних речовин, ця інформація масовано поширюється владними структурами правоохоронної сфери. Існування подібних стереотипів призводить до практикування міліцією заходів, які мають расове коріння, коли етнічна приналежність використовується як абстрагований критерій, згідно з яким окремі групи потрапляють під очевидний і невинний контроль.

5.5 Відсутність розгляду скарг

Коли роми є жертвами злочину, вони абсолютно позбавлені захисту з боку правоохоронних органів та органів юрисдикції. При зверненні ромів зі скаргами і заявами до міліції правоохоронці часто-густо не вірять їм або просто не вживають заходів для забезпечення ведення слідства згідно з цими позовами.

5 листопада 2004 року о 8:30 ранку на базарі в селі Золотоніково пан Р.Л. збив машиною ромську жінку, пані Р.С. В результаті наїзду пані Р.С. дістала перелом правої ноги. Свідки події викликали швидку допомогу, постраждала було доправлено до лікарні, де її оглянули і надали медичну допомогу. Наступного дня лікарі повідомили міліцію про нещасний випадок, що стався. Офіційного припису міліції щодо арешту винуватця не було протягом десяти днів після інциденту. Зволікання з порушенням справи напряду пов'язане з ромським походженням Р.С., що дозволило посадовцям не сприймати всерйоз даний випадок. Один зі слідчих, якого було залучено до цієї справи, одного разу сказав постраждалій про те, що “це [зламана нога] швидко загоїться, цигани вміють це робити”. Лише після того, як адвокатом Р.С. було подано офіційного листа до районної прокуратури з вимогою порушити справу, документи було передано до судово-медичних експертів для з'ясування ступеню і природи поранень постраждалої. Місце інциденту було оглянуто пізніше, без повідомлення про це жертв. Справу було зупинено у зв'язку з призовом підозрюваного до військової служби.⁷⁴

⁷⁴ Висновки по справі бул надано ЄЦПР партнером проекту, громадською організацією “Аме Рома”, яка отримала дані від адвоката пані Р.С., пана Володимира Бакая.

В іншому випадку, в м.Золотоноша, приблизно о 16:00 в січні 2004 року 15-річний В.Р. втратив контроль, перебуваючи за кермом авто марки Volkswagen Passat, яке належало його матері, і збив двох пішоходів, жінок ромського походження пані К.Р. і В.Т. Пані К.Р. в результаті нещасного випадку загинула на місці, пані В.Т. було терміново госпіталізовано з переломами кісток. Місяцем пізніше, 16 лютого, проти В.Р. було порушено кримінальну справу, згідно з позовом В.Т. і родини пані К.Р. про матеріальне відшкодування і покарання за скоєне. Після попереднього вивчення справи районним прокурором у липні 2004 року справу було закрито за приписом керівництва міліції за відсутністю приводу. Справу було знову порушено трохи згодом, після офіційної скарги, поданої районному прокурору з аргументами про те, що справу було незаконно і завчасно закрито з огляду на ромське походження жертв, а також із свідченнями про те, що посадові особи, залучені до справи, є друзями батьків водія. Наступного листа-скаргу було направлено до МВС, після чого районний прокурор мав зустріч з юристами, що опікуються справою В.Т. і родини загиблої К.Р., під час якої завірів, що слідство велося належним чином. До Міністерства внутрішніх справ було подано апеляцію і дві офіційні скарги.⁷⁵ На даний момент жодної відповіді на ці скарги не отримано.

5.6 Бездіяльність міліції під час масових проявів насильства

Прояви групового насильства, спрямованого на ромів, останніми роками часто мали місце в Україні.⁷⁶ Такі напади мали форму як поодиноких випадків насильства щодо окремих осіб, такі і погромів – нападів на цілі поселення. Метою таких вияви свавілля є тероризування ромів і їхнє вигнання з певних місцевостей, або акції самосуду (лінчування) за злочини, скоєння яких традиційно пов’язують з ромами. Коли подібні масові напади мають місце, міліція дуже рідко втручається і стає на заваді злочинцям. Цей брак захисту створює можливість для людей бути вільними у своїх виявах насильства, яке

⁷⁵ Інформацію по справі отримано від пана Володимира Бакая, юрисконсульта “Аме Рома”, ромської громадської організації з м.Золотоноша, яка є партнером ЄЦПР. Пан Бакай представляв інтереси пані В.Т., ЄЦПР було надано матеріальну і експертну підтримку цій справі.

⁷⁶ Справи, про які йдеться у цьому звіті, включають інциденти, що сталися починаючи з 2000 року. Численні випадки масового свавілля мали місце у 90-х роках, однак за жодним з них не було вжито жодних юридичних дій. Детальну інформацію про ці справ можна отримати, контактувавши з офісами ЄЦПР.

порушує фундаментальні права людини, і не мати за це покарання. За допомогою партнерів і самостійно ЄЦПР було задокументовано велику кількість випадків, коли міліціонери не лише були присутніми під час масових проявів насильства, але й вочевидь підбурювали нападників до завдання якомога більшої шкоди, демонструючи явну незацікавленість у припиненні насильницьких дій.

Згідно з даними дослідження ЄЦПР, з 10 січня 2004 року по 2 січня 2005 року, родина пані Олени Стефанко була об'єктом систематичних насильницьких актів з боку представників неромського населення села Ком'яти в Закарпатській області. 10 серпня 2004 року, приблизно о 8:00 кілька людей напали на родину Стефанко, під час нападу сину пані Стефанко було ушкоджено барабанну перетинку. Дзвінки родини до міліції були нею проігноровані. Другий напад стався ввечері 21 листопада 2004 року. Нападники серйозно пошкодили будинок, зламали огорожу і систему електропостачання, залишивши родину без світла на тривалий час, доки вона за власні кошти не сплатила за відновлення. 2 січня 2005 р. о 12:00, коли в будинку знаходилися пані Стефанко з трьома її дітьми, шестеро людей зламали огорожу її обійстя, вони принижували пані Стефанко і погрожували вбити її і дітей. Нападники також погрожували згвалтуванням жінок цієї родини. Пролунав постріл, однак ніхто з членів родини не постраждав. 3 січня 2005 року пані Стефанко подала письмову заяву до Виноградівської міліції, в якій було викладено інформацію про інцидент. Двома днями пізніше, 5 січня, однак, родину було проінформовано про те, що міліцейським посадовцем В.Ковбаско у початку кримінального слідства у цій справі було відмовлено. За підтримки ЄЦПР пані Стефанко було надано адвоката, який представляє її інтереси у справі про переслідування її сім'ї та відмову міліції порушити кримінальну справу за цими діями. 4 квітня 2006 року Генеральною прокуратурою України позивачів було проінформовано про те, що районній прокураторі дано наказ розпочати кримінальне слідство у цій справі. 28 червня 2006 року обласним управлінням МВС було названо ім'я першого підозрюваного за справою. Нині справу ще розглядають.⁷⁷

У вересні 2002 року, близько 5-ої години ранку, у селі Петрівка Одеської області, поблизу місцевого кафе, сталася бійка між кількома українськими і ромськими юнаками. Під час бійки двоє ромів сильно побили 17-річного

⁷⁷ Інформацію по справі ЄЦПР надано паном Олександром Мовчаном, адвокатом пані Стефанко, деталі справи див. http://www.errc.org/Archivum_index.php.

українського хлопця, який згодом помер. Цих двоє чоловіків були засуджені за вбивство і нині відбувають свої терміни покарання у місцях позбавлення волі. Похорони жертви бійки спонукали групу місцевих жителів до того, щоб вигнати ромських жителів із села. Залякані погрозами з боку сусідів, не маючи підтримки і захисту з боку місцевої влади, 19 ромських сімей, які жили у селі, залишили свої домівки і поїхали із села. Місцева міліція, маючи інформацію про те, що відбувається, не зробили нічого, щоб попередити насильство, і навіть де в чому допомагали у вигнанні сімей із села. Після виселення ромських родин їхні будинки були пограбовані і спалені. Кількома днями пізніше, після повернення кількох тих, хто втік із села, їм було дано пораду з боку місцевої влади переїхати до іншої області. Нині родини, які втратили житло, не мають постійного місця проживання і документів, що призвело до того, що їм закрито доступ до державного медичного обслуговування, діти не можуть ходити до школи, жоден з літніх людей не отримує пенсії. За підтримки “Аме Рома”, ромської НДО, яка є партнером ЄЦПР, було зібрано заяви від 19 жертв нападу, які було подано до районної прокуратури із запитом щодо порушення кримінальної справи за цими фактами. Первинно слідство було розпочато – з формулюванням предмету справи як “хуліганства”, замість звинувачення у серйозному правопорушенні. У листопаді 2006 року усі слідчі дії було припинено за відсутністю правопорушника або правопорушників. ЄЦПР і місцевими радами продовжується діяльність за цією справою. Також було подано позови від 19 громадян. На даний момент ці позови розглядаються. Наразі жодного юридичного результату немає.⁷⁸

5.7 Здирництво

Антиромські настрої в Україні, існування стереотипів про ромський криміналітет відсутність ефективних і дієздатних засобів юридичної допомоги або інших форм захисту, залишають ромів абсолютно беззахисними перед чиновниками силових структур, які вимагають від них грошей або певних послуг. Здирництво часто набуває форми загроз нав’язати звинувачення у кримінальних діях, позбавлення волі та/або фізичної наруги, в разі, якщо жертва не заплатить. Кілька прикладів здирництва і хабарництва вміщено нижче:

⁷⁸ Інформацію по справі ЄЦПР надано паном Юрієм Ящуком, представником партнерської організації “Аме Рома” і адвокатом 19 позивачів.

19 травня 2006 року, близько півночі, пана Юрія Розначука, рома, було заарештовано трьома міліціонерами (двоє з них були у формі, один у цивільному одязі) у центрі міста Рахів в Закарпатській області, потім його було відвезено у міське відділення міліції машиною без номерів. Пану Розачуку не було дано жодних пояснень і звинувачень, у зв'язку з чим його заарештовано, свою машину він змушений був покинути відкритою у центрі міста. По дорозі до відділку він весь час вимагав пояснень у міліціонерів, доки один з них не сказав йому: “Ти, брудний цигане, ще будеш нас навчати, що ми маємо робити?” Вже перебуваючи у відділенні, пан Розначук просив міліціонерів відпустити його, наголошував на тому, що він не скоював ніяких злочинів. У відповідь на це чотири міліціонери протягом 20 хвилин жорстоко бити його по голові, ногах, у груди і в живіт. Його обшукали, і знайдені в нього гроші в еквіваленті 3 000 доларів США конфіскували. Побачивши, що один із міліціонерів кладе забрані в нього гроші до кишені, пан Розначук почав вимагати, щоб йому повернули його гроші, після чого міліціонери почали знову бити його. Гроші, які було забрано в пана Розначука, були грошима, призначеними для ремонту в новій квартирі його матері, – в момент арешту він якраз їхав купувати ламінат для підлоги. Коли мати і брат прийшли за ним у міліцейське відділення і побачили його стан, вони негайно подали скаргу до Рахівському районному прокурору, пану Конару. Трохи згодом пан Розначук отримав виклик до прокуратури для медичного огляду експертом з метою визначення серйозності травм, отриманих під час затримання. Експертом було визначено “легкі” ушкодження лица, грудей і правого плеча, після чого слідство за скаргою було зупинено. 22 травня адвокат пана Розначука подав чергову скаргу до Закарпатської обласної прокуратури. 30 травня пана Розначука було проінформовано в тому, що йому інкриміновано порушення статті 185 Адміністративного кодексу України. Згідно з даними міліцейського рапорту про затримання арешт було здійснено раніше, ніж порушено справу, у протоколі підпис пана Розначука був відсутній. 2 червня обласний прокурор наказав обласному прокурору Рахівського районного прокурора провести розслідування за скаргою і звітувати про це до обласної прокуратури. Пан Розначук звернувся до “Романі Яг” за правовою допомогою. Нині і ймовірний злочин, і скарга на посадові зловживання міліції знаходяться під слідством.⁷⁹

⁷⁹ Інформацію по справі надано паном Олександром Мовчаном, юрисконсультom “Романі Яг”. ЄЦПР було покрито адміністративні витрати за цією справою.

У жовтні 2004 року група з 7 ромів звернулася по правовому допомогу місцевого правового центру в Житомирській області з приводу систематичних візитів з липня по жовтень 2004 року з боку, здійснюваних співробітниками місцевого підрозділу по боротьбі із незаконним обігом наркотиків. Найбільш серйозним був випадок, коли наркотики були знайдені в авто Y.Z., що призвело до арешту його небожа і К.А., одного із семи позивачів. Залякані погрозами застосування фізичної сили і звинувачень у торгівлі наркотиками, вони скорилися вимогам міліціонерів і сплатили їм еквівалент 1 500 доларів США. Після чого були звільнені з-під арешту.⁸⁰

Згідно з даними, наданими панами Петром Сандуленком, Йосипом Сандуленком і Володимиром Маяковським, представниками Коростенської ромської НДО “Романо Кхам”, 9 липня 2004 року чотири міліціонери зупинили Сандуленка і Марковського, які йшли зважити їхніх сімох коней зважити перед продажем до с.Іванівка Житомирської області. Міліціонерами було забрано коней до спеціального фургону для перевезення худоби, а самих чоловіків за звинуваченням у крадіжці коней було забрано до районного відділення міліції, не зважаючи на запевнення Сандуленка і Марковського в тому, що вони є власниками коней. Сандуленко, Марковський і син Марковського, 27-річний Руслан, наступного дня принесли до районного відділення документи, що підтверджували, що коні були їхньою власністю. У міліції їх слухати відмовилися і затримали чоловіків на 24 години, не висунувши звинувачень і не давши жодних пояснень. Наступного дня, перебуваючи під арештом, Марковський і Сандуленко були проінформовані про те, що однією жінкою подано заяву про крадіжку в неї двох коней. Після звільнення з-під варті Марковський повернувся до районного відділення міліції з людиною, в якій він купив коней, щоб підтвердити свої і пана Сандуленка вимоги. 11 липня міліціонери вимагали від Сандуленка сплатити 7 000 українських гривень (приблизно 1 200 євро), якщо він хоче повернути коней. Чоловіки змогли зібрати 4 000 українських гривень (приблизно 650 євро), які вони сплатили як “добровільний внесок” відділенню міліції. Коли Марковський прийшов до відділення забирати коней, міліціонери почали вимагати в нього додатковий “добровільний внесок” у розмірі 350 гривень (приблизно 60 євро) старшому офіцеру відділення. Лише 12 липня коні нарешті було повернено

⁸⁰ Інформацію по справі надано паном Олександром Мовчаном, юрисконсультом “Романі Яг” і адвокатом однієї із семи жертв, поки зроблено лише один крок до подання офіційної скарги. ЄЦІП буде надано кошти для покриття адміністративних витрат за цією справою.

Сандуленку і Марковському, не посні і не годовані протягом трьох днів. ЄЦПР і “Романі Яг”, разом із юристом Олександром Мовчаном, розробляють офіційний позов проти офіцерів, які фігурують у цій справі.⁸¹

Зрештою, міліція вміє делегувати відповідальність за правопорядок самій громаді, загрожуючи покарати невинних, якщо громада не знайде і не передасть правоохоронцям справжнього злочинця. Надзвичайний рівень расової стигматизації ромів в Україні, одночасно із зусиллями міліції, які забезпечують їй власний імунітет щодо расистських та інших антигуманних дій, роблять ромів надзвичайно вразливими до зловживань від посадовців сфери правопорядку. Це набуває форми насильницьких дій з метою отримання хабарів, викупів або простого грабунку. У більшості випадків суми, які вимагаються, є непомірними для ромів – для того щоб розплатитися, вони змушені складати гроші друзів і родини.

5.8 Висновки: міліція і роми України

Протягом дослідження, яке було здійснено у липні-вересні 2006 року, було з’ясовано, що посадовці правоохоронної сфери і судової влади Кіровоградської і Тернопільської областей дозволяли собі стереотипні висловлювання на кшталт “Цигани сприймаються як злодії, злочинці, люди, які порушують закон “; “Цигани схильні до крадіжок і обману”; “З дитинства цигани крадуть, скоюють дрібні злочини – це їхні плоть і кров”; “Цигани пов’язані зі жебракуванням і злочинами, пов’язаними з наркотиками”. В інших обстежуваних регіонах України респонденти відповідали, що не мають упереджень проти ромів.

Дослідження ЄЦПР також виявило, що офіційні особи, які є відповідальними за дотримання законів та представники судової влади у Запорізькій і Тернопільській областях, виявилися не обізнаними з основними положеннями міжнародного права щодо прав людини. Під час моніторингу посадовці продемонстрували надзвичайно низьку обізнаність щодо статусу міжнародних угод (щодо прав людини та інших), які були ратифіковані Україною. Посадовці

⁸¹ Інформацію про справу надано адвокатом пана Сандуленка, паном Олександром Мовчаном і громадською організацією “Романо Кхам”. Детальну інформацію див. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2202&archiv=1>.

особи МВС у Запорізькій області сказали представникам ЄЦПР, що вони були переконані в тому, що дані акти застосовуються лише щодо іноземців і не застосовуються до громадян України.⁸² Правоохоронці та юристи АРК і Кіровоградської області продемонстрували деякі знання щодо міжнародних актів по правах людини, ними було названо Міжнародну конвенцію громадянських та політичних прав і Європейську конвенцію з прав людини.

У серпні 2006 року CERD було сказано українському уряду: “Комітет зацікавлений у визнанні зловживань міліції щодо ромів, включаючи незаконні арешти і обшуки та незаконні затримання, що в своїй основі мають расові упередження і презумпцію вини, яка має расове підґрунтя, а також інших представників національних меншин, шукачів притулку і негромадян України різного етнічного походження”. CERD настійно рекомендував уряду України: “продовжувати акцентувати на права людини шляхом навчання міліції, фіксувати інформацію про випадки переслідування ромів та представників інших етнічних груп, прискіпливо досліджувати скарги і карати винних у правопорушеннях, надавати захист і компенсації постраждалим, включити до наступного звіту деталізовану інформацію про кількість і природу справ, винесені вироки, захист і способи компенсації жертвам”.⁸³

⁸² Дослідження було проведено у серпні 2006 року.

⁸³ “Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Ukraine”, CERD/C/UKR/CO/18 August 2006, параграф 12.

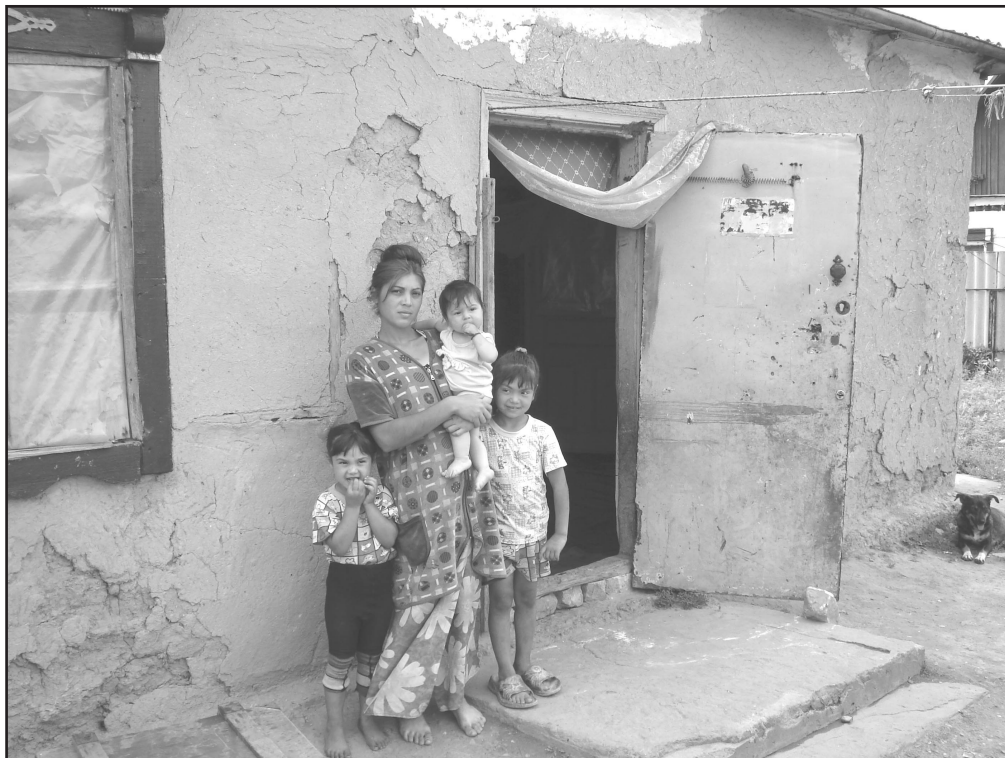
6. НАСИЛЬСТВО З БОКУ НАСЕЛЕННЯ

Комбінація (i) неадекватного законодавчого поля, (ii) відсутності покарань злочинців, (iii) бездіяльного адміністративного і управлінського секторів, лояльних до виявів расової ворожнечі, (iv) громадська промоція расизму, і (v) міліція, яка виконує активну роль у порушенні прав людини, зокрема ромів, створює відкритий простір для майже безкарного приниження одними інших. Ось декілька прикладів расово мотивованих актів насильства щодо ромів, які сталися в Україні останніми роками:

19 квітня 2006 року, близько 7 години ранку, на пана Альберта Конді, рома, коли він повертався додому в м.Ужгород, Закарпатська область. Поблизу його помешкання до нього підійшла група з 6 людей, які вимагали в нього гроші або цінні речі. Пан Конді відмовився, тоді нападники почали бити його металевими прутами і палицями. Він намагався врятуватися втечею, однак нападники піймали його і били поблизу його будинку, примовляючи: “Ти – брудний циган, якщо ти нам не заплатиш, ми зруйнуємо тут все”. Пані Сильвія Фонтос, почувши крики Конді, побігла йому на допомогу, однак на неї також напали, один з нападників пробив їй голову склянню пляшкою. Згодом на допомогу прибігло багато інших людей, що зупинило нападників, вони сіли у чорну машину і поїхали. Багато дітей з поселення бачили напад, включаючи дітей пана Конді. Адвокат пана Конді подав скаргу у міліцію, однак слідство було зупинено відповідно до повідомлення від 30 червня 2006 року.⁸⁴ Паном Конді було також подано позов на відшкодування матеріальних збитків, однак він не був розглянутий на момент передання цього звіту до друку.

В іншому випадку, відповідно до даних Ужгородської ромської НДО “Романі Яг”, близько 9 години ранку 8 жовтня 2004 року таксист з компанії “Сіті Таксі” напав на пані Терезу Лацко, 78-річну ромську жінку з м.Ужгород. Ввечері пані Лацко замовила таксі, щоб поїхати до брата у приміському селі Сторожниця, таксист запитав її, чи має вона гроші, щоб заплатити за поїздки. Пані Лацко відповіла, що візьме гроші у брата після приїзду до його будинка. Таксист почав принижувати Лацко, вона наказала

⁸⁴ Інформацію по справі було надано адвокатом пана Конді, Олександром Мовчаном, “Романі Яг”, м.Ужгород.

Пані Іванна Смежана з м.Новомосковськ, серпень 2006 р. На момент візиту ЄЦПР вона жила тут вже з минулої зими, відколи її батьки померли, а сама вона втратила її власність. Вона успадкувала житло від батьків, однак не мала документів на підтвердження права власності, тому її примусово виселили. На життя вона заробляє жебрацтвом умісті. Хату, в якій вона живе, побудовано з деревини і глини, дах зроблено зі шпалер та лінолеуму. Тут немає ні проточної води, ні електропостачання, ні газу.

Фотографії: Майкл Линч/ЄЦПР

Пані Любов Кока, м.Новомосковськ, серпень 2006 р. Вона жила в однокімнатній хатині зі своїми двома дітьми. Цей будинок їм не належить, однак вони вселилися сюди, віднайшовши порожню будівлю 12 років тому. В будинку немає ні газо-, ні електро-, ні водопостачання, стіни вкрито цвілью, земляну підлогу вкрито шматками лінолеуму і килимів. Її син – інвалід, хворіє на епілепсію, його пенсія по інвалідності складає еквівалент 100 дол. США, і на цю суму живе вся сім'я з трьох людей. Хлопчик – інвалід від народження, він потребує регулярних медичних обстежень, однак сім'я просто не спроможна забезпечити його медичним доглядом. Йому 13 років, більшу частину дня він сидить в інвалідному візку, потребує допомоги в усьому, наприклад під час відвідування туалету чи миття. Донька пані Любова – єдина ромська дитина в класі, де вона навчається. Дівчинка відвідує загальноосвітню школу №12 м.Новомосковськ. Єдиним джерелом світла у хаті є електрична лампочка. Сусіди постійно стежать за тим, коли родина Кока вмикає світло. Пані Любова подавала запити до мера міста і міської адміністрації щодо можливості отримання нового помешкання, зважаючи на інвалідність сина. Міська влада пообіцяла включити її в чергу на житло. Як вона повідомила ЄЦПР, у серпні 2006 року було 10 років, як вона очікує на помешкання. Час від часу вона запитувала про те, які справи у черзі на житло, кожного разу їй повідомляли, що треба зачекати, аж до моменту, коли у міській адміністрації їй не повідомили, що вони не мають інформації про те, що вона перебувала у черзі, не мають копій документів, які пані Любова подавала на запити. Наскільки вона знає, її так і не було введено повторно до списку тих, хто очікує на отримання житла.

Фотографії: Майкл Линч/ЄЦПР

йому припинити. Тоді водій вдарив її кулаком в обличчя і вибив їй один зуб. Він зупинив машину, виволік пасажирку, побив її і поїхав, залишивши її лежати на узбіччі дороги. Пані Лацко прийшла додому пішки і наступного дня їй було госпіталізовано. Згідно з правопорушенням адвокатом пані Лацко було подано скаргу до прокуратури м.Ужгорода. Прокуратура спрямувала скаргу до місцевого відділення міліції для слідства за ймовірним злочином. У середині 2005 року “Романі Яг” було отримано листа від міліцейського відділення, згідно з яким справу було закрито за відсутністю цивільного або кримінального підґрунтя. 24 лютого 2005 року адвокат пані Лацко подав скаргу до Ужгородського міського суду, однак пані Лацко зрештою погодилася на неофіційне врегулювання справи і забрала скаргу.⁸⁵

Відповідно до даних “Романі Яг”, партнера ЄЦПР, близько 7 години ранку 16 серпня 2004 року двоє українців, пани V. та I. побили та підпалили Ярослава Шугара, 20-річного напіврома, в м.Ужгород Закарпатської області. Він зранку мив три сусідських авто за плату, але коли закінчив, його звинуватили в тому, що він вкрав коноплю в їхньому садку. Два сусіди почали бити Шугара каністрою, зв’язавши йому руки за спиною і поливаючи голову жертви розчинником. Розчинник почав пекти Шугару очі, тоді нападники розв’язали йому руки, і він спробував вимити їдку рідину з очей. У цей час V. кинув у запальну речовину запальничку і тим самим підпалив її. Шугар спромігся згасити полум’я на його сорочці і втік. В місцевій лікарні, в якій йому надавали першу допомогу, було визначено опіки першого, другого і третього ступенів на його обличчі і шиї. Спочатку за фактом події пан Шугар не подавав заяви до місцевого відділення міліції, оскільки остерігався помсти, однак 31 серпня 2004 року Василь Дідичин, юрисконсульт “Романі Яг”, подав заяву до МВС, вимагаючи початку розслідування у цій справі і покарання злочинців. 1 вересня 2004 р. пана Шугара було викликано до Ужгородського міського відділення міліції, де його оглядав судово-медичний експерт. Однак згодом пан Шугар раптово забрав заяву, коментувати свої дії він відмовився.⁸⁶

⁸⁵ Інформацію по справі надано “Романі Яг” і адвокатом пані Лацко, паном Василем Дідичином. З причин., невідомих ЄЦПР, пані Лацко раптом забрала заяву. Детальну інформацію див. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2200&archiv=1>.

⁸⁶ Інформацію по справі надано партнером ЄЦПР ромською НДО “Романі Яг” і паном Василем Діди чином. ЄЦПР було надано кошти на покриття адміністративних витрат за справою.

10 серпня 2004 року міліцію м.Красноїльськ у Чернівецькій області було піднято для захисту ромського поселення від групового нападу місцевого населення, причиною була помста ймовірним вбивцям 8-річної дівчинки.⁸⁷

По всій Україні міліція не спроможна захистити ромів від насильницьких дій, включаючи погроми. Коли такі події відбуваються, міліція, прокуратура і органи юрисдикції відмовляються допомагати жертвам. І ці відмови – давня традиція. У 2002 році, після визначення неадекватності дій міліції при скоєнні злочинів щодо ромського народу, Європейська комісія проти расизму та нетолерантності Ради Європи (ECRI) радила українському уряду вжити заходів щодо забезпечення чітких і ефективних дій міліції при скоєнні злочинів, у т.ч. спрямованих проти ромів/циганів та... звернути особливу увагу на расовий елемент у таких злочинах”.⁸⁸ Показники того, що на ці і подібні до них рекомендації відреагували адекватно, – незначні. ЄЦПР не встановлено жодного випадку, коли б винуватців у терористичних діях проти ромів було би відповідним чином покарано.

Певна річ, уряд виглядає абсолютно переконаним в тому, що таких проблем просто не існує. Наприклад, нещодавно до Комітету з прав людини ООН надійшло таке повідомлення: “Жодні повідомлення або скарги щодо дискримінації або переслідування членів етнічних меншин не були отримані ні Генеральною прокуратурою України, ні Державним комітетом національних меншин і міграції”.⁸⁹ Певна річ, протягом десяти років ЄЦПР неодноразово надсилалися листи до Генеральної прокуратури, однак надзвичайна невідповідність відповідей з цих інстанцій, так само, як той факт, що апелювання до цих інстанцій у нашій практиці жодного разу не призвів до позитивного вирішення проблем, пов’язаних з правами людини, спричинив відмову ЄЦПР від цієї практики.

⁸⁷ United States Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labour, *Country Report on Human Rights Practices 2005: Ukraine*, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61682.htm>.

⁸⁸ ECRI, *Second Report*, § 58.

⁸⁹ United Nations Human Rights Committee, “CONSIDERATION OF REPORTS SUBMITTED BY STATES PARTIES UNDER ARTICLE 40 OF THE COVENANT, Sixth Periodic Report: Ukraine”, CCPR/C/UKR/6, 11 April 2006, параграф 356.